

qui situa *Lauro* prop del *Falantia*, mentre que Plutarc (*Sertori* 18, *Pompeu* 18) ens confirma la notícia i ens diu que la ciutat estava situada sota una eminència.

Encara avui en dia no és segura l'ubicació d'aquest *oppidum* de *Lauro*. Si bé alguns autors la situen a la zona de València, és prou clar que les fonts literàries més antigues no ens en donen cap referència concreta. En aquest sentit la hipòtesi de ESTRADA-VILLARONGA (1967), recolzada en dades arqueològiques ben fonamentades (la distribució de les monedes ibèriques de *Lauro*, basicament) ha de ser tinguda en consideració.

* L'arribada de Pompeu va fer canviar el sentit de les aliances d'algunes ciutats indígenes. Així Plutarc (*Pompeu* 18) ens diu que després de l'arribada de Pompeu els pobles no decididament declarats encara per Sertori començaren a comoure's i a canviar-se. De fet, però, el mateix Plutarc reconeix en una altra obra (*Sertori* 18) que després de la derrota de *Lauro*, alguns pobles que pensaven recolzar a Pompeu van desistir de fer-ho.

* Sembla que l'hivern entre el 76-75 a.C. Pompeu el passà dificultosament, com es desprén de la carta que envià després al Senat (*Sal.lustí Hist.* II, 98, 5) on diu que després de resistir la primera escomessa de Sertori vencedor, va passar l'hivern en el campament, entre enemics ferotges, i no en ciutats (*oppida*) ni en llocs apropiats al seu rang. Segons Apià (*Bell.Div.* I, 110) Pompeu hivernà possiblement aquell any prop dels Pirineus.

* L'any 75 a.C. la situació de Pompeu no és massa bona. Demanaven a Roma l'estipendi de les tropes, que no els arribava, així com armes i queviures, i ho fan obligats per les circumstàncies, doncs la defecció dels aliats (*defectione sociorum*) i la fugida per les muntanyes de Sertori no els permet ni lliurar batalla, ni abastir-se (*Sal.lustí Hist.* II, 47, 6). Fins i tot Marc Fonteius, pretor a la Galia, ha d'enviar diners per a l'estipendi dels soldats d'Hispania (*Ciceró Pro. Font.* 13).

* A partir d'aquest moment les batalles entre Sertorians i Pompeians s'allunyen de la zona Nord-Oriental, i es trasladen a la costa de Llevant (victoria de Pompeu prop de *Valentia* l'any 75 a.C., batalla de *Sucro*, Sagunt), si bé els exèrcits de Pompeu tornen a hivernar a la zona Nord, degut a la pressió que Sertori fa amb la seva flota (*Plutarc Pompeu* 19).

* En aquests anys (75-74 a.C.) la situació del Nord-Est peninsular és confusa. Sertori (*Plutarc Sertori*, 21) realitza atacs contra els suministres de Pompeu des de terra i des del mar, amb vaixells pirates amb els que dominava el litoral (des de *Dianium*, la seva base). També sabem que s'instal·là en una ciutat a la muntanya, poderosament defensada, i en reparà les muralles i fortificà les portes (*Plutarc Sertori* 21). De nou és la carta de Pompeu al Senat qui ens informa sobre la situació (*Sal.lustí* II, 98): segons

ell, la Hispania Citerior que no estava en poder dels Sertorians, o bé aquests o bé ell l'havien devastat fins l'extermini, excepte les ciutats marítimes (*maritimas civitates*), que no els oferien més que despeses i treball. Sembla, doncs, que Pompeu havia de mantenir aquestes ciutats marítimes.

L'any 74 a.C. els exèrcits romans de Metel i Pompeu tornen a baixar dels Pirineus a l'Ebre, amb dues noves legions arribades de Roma (Apià *Bell. Civ.* I, 111), el que indica que de nou havien hivernat prop del Pirineu (fins i tot sembla que l'hivern del 74-73 a.C. Pompeu hivernà a la Galia, protegit per Fonteius (Ciceró *Pro Font.* 16)).

* La Guerra continuà amb virulència els anys 74 i 73 a.C.. Segons Florus (II, 10, 8), mentre uns devastaven els camps (Sertori), els altres es dedicaven a destruir les ciutats (Pompeu i Metel). El 73 a.C. Apià (*Bell. Civ.* I, 113) ens comenta com els comandants romans (Pompeu-Metel) van atacar les ciutats fidels a Sertori, prenent-li moltes. També Pompeu atacà Cauca, després que aquesta ciutat recel·lava d'admetre una guarnició romana (Frontí, II, 11, 2).

Segons Estrabó (*Geogr.* III, 4, 10) les últimes zones on actuà Sertori foren la zona d'Ilerda i Osca (dels *Ilergetes*), Calagurris, i la zona costera propera a *Tarraco* i *Hemeraskopeion*.

* Tot i la tendència d'algunes fonts antigues a considerar Sertori com un comandant que no representa a Roma (Apià *Bell. Civ.* 113, Estrabó *Geogr.* III, 4, 6), és a dir, a diferenciar els romans dels Sertorians, Sertori sempre es considerarà Romà, i com a tal tindrà molt clar el paper reservat al món indígena. Així cal entendre el seu "Senat" de 300 amics i, sobretot, l'imposició de comandaments romans: com ens diu Plutarc (*Sertori* 22) Sertori tot i valer-se de les armes, les riqueses i les ciutats dels Hispans, no els concedia la més mínima participació en el poder suprem, imposant-los els romans per generals i magistrats, com si volgués restablir a aquests la seva llibertat, no fer prosperar a aquells en contra dels romans.

* Finalment l'any 72 a.C. Sertori és assassinat per Perpenna, i aquest després es derrotat per Pompeu (Apià *Bell. Civ.* I, 113-115). La major part dels Hispànics, després de la mort de Sertori, ja havien abandonat la lluita i s'havien entregat a Pompeu i Metel (Plutarc *Sertori* 27). Finalment es sotmeten les ciutats de Osca, Termes, Clunia, Valencia, Auxuma i Calagurris (Florus, II, 10, 9).

1.1.2.4 - LES ACTUACIONS DE POMPEU DESPRES DE LA GUERRA.

Després de derrotar els Sertorians, Pompeu efectuà una sèrie d'actuacions a Hispania Citerior, algunes transmeses per les fonts directament, altres sols indirectament, que sens dubte foren de notable transcendència, arrel del que ens diran els comentaristes posteriors. Es molt difícil establir quines foren aquestes actuacions, però és clar que Pompeu tingué un notable poder per dur-les a terme: després de derrotar a Sertori, Pompeu restà algun temps a la província abans d'anar a Roma (tot l'hivern 72-71 a.C., que les fonts no ens diuen on va passar). L'any 70 a.C. fou nomenat cònsul, i per tant va obtenir un gran poder. L'any 67 a.C. la *Lex Gabinia* contra els pirates va otorgar-li poders absoluts a tota la franja costera del Mediterrani (fins 50 milles a l'interior). Posteriorment els anys 55-49, en virtut dels pactes triumvirals, Pompeu obtingué el control també de les dues Hispànies.

Veiem rapidament quines notícies tenim a través de les fonts literàries d'aquestes actuacions:

* Després de la victòria, i abans de marxar cap a Roma, Pompeu va erigir un trofeu commemorant la seva victòria, on afirmava haver rebut el sotmetiment de 876 ciutats des dels Alps fins els confins de l'Hispania Ulterior (Plini *Nat. Hist.* III, 18; Estrabó *Geogr.* III, 4, 9).

* No sabem si fou abans d'arribar a Hispania (és a dir l'any 77-76 a.C.), o bé després de derrotar Pompeu (any 71 a.C.), Pompeu va efectuar una reorganització dels territoris del Sud de la Galia (VAN OOTHEGEM 1954 p. 106). Així, sabem per les fonts que després de lluitar contra els *Volques* de Nîmes (*Volques Arecomitorum*) i els *Helviens* de l'Ardèche (*Helviorum*) els confiscà els seus territoris públics i els va assignar als Massaliotes (Ciceró *Pro Font.* 6, 14, Cèsar *B.C.* I, 35, 4). Es tracta d'una clara intervenció per afavorir els aliats romans, els Massaliotes, enfront els pobles rebels, una intervenció que suposa profunds canvis en la nova estratègia romana d'ocupació i control del territori (CLAVEL-LEVEQUE 1990).

* Un cop acabada la guerra Sertoriana, Pompeu va assentar veterans Sertorians (vascons?) a *Lugdunum Convenarum*, a Aquitània (Plini *Nat. Hist.* IV, 108, Cèsar *B.C.* III, 19).

* Fundà *Pompaelo*, ciutat que com ens diu Estrabó (III, 4, 10) prengué el seu nom, i que ens apareix com de dret llatí antic (Plini *Nat. Hist.* III, 4, 24. Ptolomeu *Geogr.* II, 6, 66).

* Va concedir la ciutadania romana a molts indígenes d'Hispania, que arrel d'això esdevingueren clients seus. Aquestes concessions de ciutadania han estat en part confirmades per les nombroses inscripcions trobades a Occident de personatges amb el prenom Pompeu (tant al Sud de

la Galia, com a Hispania, especialment a Citerior (C.I.L. II (supl.) p. 1069-1070)). Les concessions de ciutadania que Pompeu efectuà arrel de la seva actuació a Occident foren confirmades per la llei Gelia-Cornelia (ROTONDI 1912). Un d'aquests personatges és, per exemple, Corneli Balbo, personatge gadità a qui Pompeu concedí la ciutadania l'any 72 a.C. (Ciceró *Pro Balbo* 6). Un altre indígena a qui concedí la ciutadania Pompeu fou a un altre gadità, Asdrúbal, i als Fabis de Sagunt (Ciceró *Pro Balbo*, 51). Probablement un altre personatge d'aquest llinatge, Quint Fabi, rebé la ciutadania romana de Metel (Ciceró *Pro Balbo* 50).

Aquestes mesures de Pompeu, assentant indígenes a noves fundacions (sense que tinguin un estatut jurídic definit), i promocionant a la ciutadania romana a diversos personatges del món indígena, va procurar a Pompeu una gran base de suport a la seva política de poder personal a Roma. Aquesta forta implantació a Hispania és ben descrita per les fonts:

* Quan Cneu Calpurni Pisó es enviat a Citerior després dels disturbis a Roma, cau assassinat per uns genets Hispànics. Segons Sal.lustí (*Cat.* 19), alguns creien que fou mort perquè els indígenes no pogueren tolerar el seu mandat injust, però altres creien que aquells genets (*equitibus Hispanis*), clients antics i fidels de Cneu Pompeu (*Cn. Pompei veteres fidosque clientis*), l'atacaren per ordre d'aquest, enemic de Pisó.

* En el curs de la guerra entre Cèsar i Pompeu, el propi Cèsar descriu com tota Hispania estava vinculada a Pompeu pels grans beneficis que aquest hi feu, especialment a Citerior (Cèsar B.C. I, 29). Posteriorment, en un altre passatge (B.C. I, 61) ens diu que aquelles ciutats (*civitates*) que durant la guerra Sertoriana s'havien mantingut fidels a Pompeu ho foren obligades per grans beneficis, i l'adoraven. Finalment, Cèsar (B.C. II, 18, 7) ens diu com Pompeu tenia grans clientele a Citerior (*magna esse Pompei beneficia et magnas clientelas in citeriore provincia sciebat*).

Totes aquestes actuacions de Pompeu a Citerior probablement es produeixen al llarg del període que va del final de la guerra Sertoriana (quan es confirmen i legalitzen les seves actuacions durant la guerra), fins el començament de les disputes amb els Cesarians. No oblidem que és enmig d'aquest període (any 67 a.C.) quan per la *Rogatio Gabinia* Pompeu obté el control de les zones costaneres del Mediterani (fins a 50 milles a l'interior, uns 70 km, de manera que la mateixa ciutat de Roma quedava teòricament sota el seu control). Els llogats que envia a Hispania controlen i actuen sobre tota l'àrea costanera, si bé no sabem prou bé encara avui en dia quines foren les seves actuacions. També els anys 55-49 a.C. controla les dues Hispanies.

En conclusió, doncs, sembla prou clar que l'actuació de Pompeu a Citerior, especialment a les zones costeres, fou important. Ja durant la guerra amb Sertori, la mateixa referència de Pompeu al cost que li suposa el mantenir les ciutats costaneres és un indicatiu important. Posteriorment, sabem que Pompeu establí indígenes en algunes ciutats, i concedí la ciutadania a sectors indígenes que es convertiren en grups de clientele importants (per exemple a Sagunt els Fabis).

Davant d'aquests fets cal pensar si Pompeu actuà de manera sistemàtica, és a dir, com a representant d'un Imperialisme ja molt més intervencionista, i disposat a transformar profundament segons la voluntat romana els territoris provincials, o fou més aviat una intervenció puntual, fruit dels episodis viscuts en la guerra Sertoriana. Potser les mateixes fonts literàries ens donen en part la resposta:

- Quan Pompeu l'any 70 a.C. és nomenat cònsul per primera vegada, el seu discurs inaugural recull el seu programa polític, en el qual hi destaca la referència a les províncies: les províncies han estat mal administrades, massa explotades pels governadors, i la justícia no s'ha repartit bé: ell està decidit a acabar amb tot això (Ciceró *Verr.* XV, 45).

- El nou esperit que imposà Pompeu a les actuacions a les províncies podria estar molt ben representat pel pro-pretor Marc Fonteius, governador de la Galia Transalpina (76-74 a.C.). Fonteius col·laborà amb Pompeu durant la campanya d'aquest a Hispania, abastint-lo i recolzant-lo des de la rereguarda. Quan tornà a Roma, però, Fonteius fou acusat de concisió i d'explotació del provincials. El discurs on Ciceró defensa Fonteius (*Pro Fonteius*) és un bon document per conèixer les noves estratègies que l'imperialisme romà està duent a terme a les províncies. D'altra banda l'actuació de Verres a Sicília (Ciceró *Verr.*), encara més brutal, també pot ser indicativa¹.

Es des d'aquest punt de vista que cal valorar l'actuació de Pompeu a Hispania i a Citerior, especialment al Nord-Est, unes actuacions amb una clara voluntat reorganitzativa i reestructuradora, fruit d'un nou model Imperialista i de govern que s'imposà a Roma.

¹ No sols a Occident Pompeu reorganitzà els territoris provincials: les seves actuacions al *Pontus* (WYLIE 1990), Cilícia (DORIA BREGLIA 1973), Síria i Palestina (DUPONT-SOMMER 1972), són indicatives d'una nova manera d'aproximar-se als territoris provincials.

1.1.2.5 - LA GUERRA CESAR-POMPEU AL NORD-EST PENINSULAR.

Es amb els episodis referents a la batalla d'*Ilerda*, primera gran batalla de la guerra entre Cèsar-Pompeu, que tenim noves dades referents a l'àrea del Nord-Est Peninsular.

L'any 49 a.C. té lloc la famosa batalla d'*Ilerda*, ciutat on les tropes Pompeianes, després de retirar-se dels passos Pirinencs, decideixen esperar els exèrcits de Cèsar (Cèsar *B.C.* I, 37). No entrarem ara a descriure detalladament aquesta important batalla, però sí que tindrem en compte algunes dades interessants que podem conèixer a partir de les fonts que la descriuen:

* Cèsar (*B.C.* I, 48) descriu com hi ha un moment en que es queda sense queviures, i com ni les tribus (*civitates*) que havien declarat la seva amistat a Cèsar no li podien subministrar blat (que sembla ser la principal producció d'aquests pobles). Se li arriba a acabar el blat de les sitges (*neque frumenta in cavernis erant*). Cèsar arriba a demanar a les tribus que s'havien acollit a la seva amistat (*amicitia*) que a falta de blat li portin bestiar (*B.C.* I, 52). Sembla, doncs, que ja des de la seva arribada a Hispania Cèsar obté el suport de diversos pobles (*civitates*) indígenes.

* Més endavant altres pobles s'uneixen a Cèsar (*B.C.* I, 60), i així els d'Osca i els seus tributaris (*contributi*) els de Calagurris li envien llegats. Després els segueixen els Tarraconenses, els Jacetans, els Ausetans, i pocs dies després els Ilurgavonenses, que rodegen l'Ebre. A tots ells Cèsar els hi demana que l'ajudin amb blat. Poc després seran cinc grans tribus les que s'adhereixen al seu partit.

* Quan la situació canvia, i captura els exèrcits Pompeians, Cèsar exigeix llicenciar aquests exèrcits que tants problemes li han portat (Cèsar *B.C.* I, 85-87; Apià *B.C.* II, 42). Decideix que aquells que tinguin domicili o possessions a Hispania siguin llicenciats immediatament, mentre que el reste ho seran fora de la província, al arribar al riu Varo. Els que es llicencien immediatament, i que per tant tenen possessions o viuen aquí, són un terç de les tropes (però en aquest terç hi ha d'haver totes les tropes Celtíberes i Cantabres que Afrani, Petrei i Varró havien reclutat abans d'arribar els Cesarians (Cèsar *B.C.* I, 38-39)). Per tant el nombre de possibles ciutadans romans dels exèrcits Pompeians que viuen a Hispania i eren a *Ilerda* no pot ser molt alta (si bé sens dubte havien de ser un nombre considerable)¹.

- Quan Cèsar torna d'Ulterior va a Tarragona (*B.C.* II, 21). Allí l'esperaven delegacions de quasi tota la Citerior. Cèsar decreta diverses recompenses (*honoribus*) privades i

¹ Aquesta situació contrasta amb les legions Pompeianes a Ulterior, on es coneix una completa legió anomenada "vernàcula", de ciutadans romans nascuts allà (Cèsar *B.C.* II, 20; *De Bello Alexandrino* 53). Aquest no sembla ser el cas de l'exèrcit Pompeià a Citerior.

públiques a diverses ciutats (*civitates*). Des d'allí marxa per terra cap a Narbona i Marsella. Probablement en aquestes concessions de recompenses pugui trobar-se l'embrió de les primeres formulacions jurídiques clares d'alguns nuclis Nord-orientals.

- Posteriorment seran els fills de Pompeu els que, aprofitant les desavinences amb els governadors deixats per Cèsar a Hispania, tornen a recuperar per a la seva causa bona part dels partidaris del seu pare. Sabem per exemple que Lèpid, enviat com a Pretor a Citerior per Cèsar, celebrà un triomf al tornar a Roma l'any 47 a.C., i segons ens dirà Dió Casí (*Hist. Rom.* XLIII, 1), no havia lluitat contra ningú i l'únic diner que havia enviat a Roma era el diner robat als aliats. A Ulterior, Casí havia conseguit aglutinar tan l'odi dels soldats de la legió vernàcula, que havien nascut a la província, com l'odi d'aquells que per la seva llarga estada ja es consideraven naturals d'ella (*De Bello Alexandrino* 53). Això fa que de tots els llocs s'uneixin tropes a Cneu i Sext Pompeu. Cneu Pompeu desembarca des de les Balears a la costa d'Hispania (Dió Casí, *Hist. Rom.* XLIII, 29) i captura algunes ciutats sense resistència, doncs irritades per les exigències dels seus governadors, i al tractar-se del fill de Pompeu, confien en ell. D'aquesta manera ens diu Dió Casí que va recórrer la costa del país, ocupant algunes ciutats que se li obren, i altres ocupant-les per la força. També aconsegueix reclutar un exèrcit amb Ibers, Celtíbers i esclaus (Apià *B.C.* II, 87). Amb ell va també la legió vernàcula (Cèsar, *Bell. Hisp.* X).

Cèsar ha de venir d'Itàlia a acabar amb la revolta filo-Pompeiana. Les lluites es produeixen a la zona de l'actual Andalusia, i queden força allunyades del nostre territori. Després de diverses batalles, on el contingent indígena i de ciutadans romans "vernacles" és molt important en la facció Pompeiana, Cèsar venç a la batalla de Munda (45 a.C.) (Cèsar, *Bellum Hispaniensem*; Livi *Per.* CXV)).

- Els fills de Pompeu, però, aconsegueixen inicialment fugir. La seva fugida ens explicada per diverses fonts:

* Florus (II, 13, 73) ens diu que Cneu va fugir de la batalla ferit, i fou atrapat per Cesoni prop de la ciutat de *Lauro*, on morí. Sext, en canvi, va fugir a la Celtiberia.

* Apià (*B. C.* II, 104) ens diu que Cneu Pompeu va fugir de Carteia amb una flota, però que resultant ferit en un accident hagué de desembarcar per ser curat. Allà el sorprengheren els Cesarians, i després de fugir per camins abruptes, fou capturat i mort. Sext s'amagà i es dedicà a petites escaramusses.

* Dió Casí (*Hist. Rom.* XLV, 10) ens diu que Sext Pompeu va fugir des de Cordova a la Lacetània, on s'amagà, ajudat pels habitants d'allí que guardaven bona memoria del seu pare.

* Estrabó (*Geogr.* III, p. 161) ens diu que foren els Lacetans un poble amb el que Sertori va lluitar contra Pompeu, i on més tard es refugià el fill d'aquest, Sext.

No queda clar, doncs, on fugiren els fills de Pompeu. Sext Pompeu sembla que es refugià a la Lacetania, i Cneu morí potser prop de Lauro.

Finalment, una penúltima dada molt interessant d'aquest moment, és produeix abans del retorn de Cèsar cap a Roma. Així, Livi (*Ab Urb.* XXXIV, 9) ens dirà que Cèsar, després de derrotar als fills de Pompeu, va afegir una tercera classe d'habitants a Empúries: colons romans. Es tracta de la primera referència clara i explícita d'assentament de veterans a la zona Catalana en totes les fonts literàries de l'antiguitat.

Ja com a última dada, cal afegir que Cèsar, quan marxa, l'any 44 a.C., deixa assignada a Lèpid la província de la Galia Narbonense i de la Hispania Citerior, agrupades en una mateixa magistratura (Dió Casí *Hist. Rom.* XLIII, 51, 8), potser indicatiu d'algun tipus de reestructuració administrativa que no pogué progressar degut a la mort de Cèsar.

A partir d'aquest moment, les fonts literàries ens diuen molt poc respecte a les transformacions que es produeixen a la zona del Nord-Est Peninsular. Tan sols coneixem l'actuació de Domici Calví i la repressió dels Ceretans (Dió Casí *Hist. Rom.* XLVIII, 41), una notícia que té molt poc a veure ja amb la situació de la costa de la Tarraconense, fortament romanitzada i pacificada des de feia molts anys.

Tampoc les fonts ens parlen massa ampliament d'actuacions en època d'August (tret de la seva estada a Tarraco, etc.), doncs seran les guerres Asturs i Càntabres les que centraran l'interés dels escriptors antics, si bé coneixem per les fonts epigràfiques i arqueològiques la gran transcendència que aquest moment tingué a la Tarraconense.

1.1.3 - ALGUNS PROBLEMES PLANTEJATS PER LES FONTS LITERÀRIES.

Després d'aquest breu recull d'algunes de les mencions més interessants referents a la conquesta i romanització del territori del Nord-Est Peninsular (que en cap cas ha pretès ser exhaustiva) cal analitzar alguns problemes i qüestions que ens planteja la interpretació i la valoració d'aquestes dades. Nosaltres només ens centrarem en tres problemes que ens semblen especialment significatius.

1.1.3.1 - La identificació d'algunes tribus ibèriques: *Lacetans*, *Laietans*, *Iacetans*.

1.1.3.2 - Les aliances amb el món indígena: dos exemples significatius.

1.1.3.3 - Pompeu i l'assentament dels veterans del seu exèrcit.

1.1.3.1 - LA IDENTIFICACIÓ D'ALGUNES TRIBUS IBERIQUES: LACETANS, LAIETANS I IACETANS.

Malauradament, encara està lluny de ser clar el problema d'identificació d'aquests pobles indígenes de la zona Nord-Oriental de la Península. Si bé s'ha escrit molt sobre el problema (amb l'article de BARBIERI (1943), que intentà donar una solució al problema, però que encara està lluny de ser la definitiva (SANCHEZ 1984)) cal pensar que les fonts són fins a cert punt contradictòries i no és fàcil conjuntar-les en una única direcció.

Analitzem ràpidament l'estat de les fonts, que ja en apartats anteriors hem anat veient. Seguirem un ordre cronològic segons l'autor i l'època en la que cal situar els successos apareguts a les fonts:

* Livi: *Ab Urbe Condita*.

- Livi (*Ab Urb.* XXI, 23) ens explica com Anibal atravesava l'Ebre i sotmet els *Ilergetes, Bargusis, Ausetans* i la *Lacetania*, situada sota el Pirineu (*Lacetaniam, qua subiecta Pyrenaeis montibus est*). Es a dir, la *Lacetania* està sota o davant els Pirineus.

- Livi (XXI, 60) ens diu que un cop Corneli Escipió arriba a Empúries, desembarca allí l'exèrcit i, començant pels *Lacetans*, va sotmetre a Roma tota la costa fins a l'Ebre (*expositu ibi exercitu orsus a Lacetanis omnem oram usque ad Hiberum flumen*). D'aquest text, sembla despendre's una situació costera per als *Lacetans*, reforçada perquè en el mateix fragment diu més endavant que no sols als pobles marítims es va estendre la seva clemència (els que ja ha nombrat) sinó també als de l'interior.

- Livi (XXI, 61) ens diu que quan Escipió assetjava els *Ausetans*, veïns de l'Ebre (*Ausetanos prope Hiberum*), van intentar ajudar-los els *Lacetans*, els seus veïns (*Lacetanos auxilium finitimis*).

- Livi (XXVIII, 24) ens diu que quan es revolten Indibil i Mandoni, l'any 206 a.C., aixequen els seus compatriotes, els quals eren *Lacetans* (*concitatis popularibus -Lacetani autem erant-*), i ataquen els camps dels *Suessetans* i *Sedetans*, aliats dels Romans. De nou a Livi (XVIII, 4) apareixeran junts *Ilergetes* i *Lacetans*.

- Livi (XXXIV, 20) ens descriu la captura per Cató del seu *oppidum*. Ens diu que els *Lacetans* eren *deviam et silvestrem gentem*, és a dir, gent allunyada, fora del camí (*deviam*) i silvestre, emboscada, salvatge.

Segons Livi, doncs, els *Lacetans* serien un poble més aviat interior, allunyat, situat prop dels *Ilergetes* i els *Ausetans*. Aquesta descripció coincideix amb l'àrea tradicionalment assignada als *Lacetans* (Bages, Solsonés), si no fos per la menció de Livi als *Lacetans* a la costa, al Sud d'Empúries. Sembla, doncs, haver-hi una contradicció. Aquesta contradicció l'observa ja l'editor de Livi (edició LOEB 1971) quan ens diu que probablement els *Lacetani* que Livi (XXVIII,24) fa aliats d'Indibil i Mandoni, haurien de

ser en realitat *Laeetani*, i es tracta d'un error (LIVI 1971 vol. VIII p. 96).

No crec, però, que la solució sigui tan sencilla.

* Frontí: *Strateg.*

- Frontí (III, 10, 1) ens narra el mateix episodi que Livi (*Ab Urb.* XXVIII, 23), la captura de Cató de la ciutat dels Lacetans. Frontí anomena aquest poble també com a *Lacetans* (*Lacetanorum*), el que reforça la lectura del terme. No oblidem, però, que probablement Frontí copia a Livi (MARTINEZ GAZQUEZ 1974 p. 77).

* Plutarc: *Cat. Mai.*

- Al fragment XI, 2, apareix el mateix fet, la captura dels *Lacetans* ("*Laketanoi*") per Cató.

* Sal.lusti: *Hist.*

- Al fragment II, 98, 5, la famosa carta de Pompeu al Senat, se'ns diu que Pompeu va recuperar al sortir d'Itàlia (77 a.C.), la Galia, els Pirineus, la Lacetania i els Indicetes (*Recepi Galliam, Pyrenaeum, Lacetanium, Indicetes*).

De nou, doncs, els Lacetans a la zona costera, prop dels Indicetes.

* Ciceró: *Ad Att.*

- Al fragment XII, 37, descrivint l'episodi de la fugida de Sext Pompeu, Ciceró també ens diu que es refugià entre els *Lacetans*.

* Cèsar: *Bell. Civ.*

- Al fragment I, 60, Cèsar ens explica com enmig de la batalla d'*Ilerda*, alguns pobles passen al seu bàndol. Després dels *Oscenses i Calagurritani*, se li afegixen els *Tarraconenses i Iacetani i Ausetani*, i poc després els *Ilurgavonenses*.

A Cèsar, doncs, no tenim cap menció dels Lacetans. Sols hi apareixen els *Iacetans*.

* Dió Cassi: *Hist. Rom.*

- Al fragment XLV, 10, 1, Dió Cassi ens diu com el fill de Pompeu, Sext, fugint de Cordova, es va dirigir a la Lacetania ("*Laketanian*"), on s'amagà gràcies a l'ajuda dels naturals que guardaven bona memòria del seu pare.

El text, però, no ajuda gaire a situar el territori dels Lacetans.

* Estrabó: *Geogr.*

- A III, 4, 10, Estrabó ens refereix el mateix aconteixement que l'anterior text de Dió Cassi (fugida de Sext Pompeu), i Estrabó diu que s'amaga entre els "*Iakketanoi*", és a dir, els *Iacetans* (encara que les FHA V (1940 p. 167) ho corretgeixen sense complexos per "*Lakketanoi*", seguint el text de Dió Cassi).

- Al fragment III, 4, 10, Estrabó ens segueix parlant d'aquest poble, dels *Iacetans*, i ens diu que el seu territori comença a les estribacions del Pirineu, i arriba fins a *Ilerda i Osca*, ciutats ja dels *Ilergetes*.

- Al fragment III, 4, 8, parlant de la costa mediterranea, ens diu que de Tarraco cap al Nord la costa ja té bons ports, així com la terra dels "*Laetanoi*" i "*Lartolaietai*", i altres pobles que ocupen la zona fins Empúries.

Així doncs, a Estrabó no apareixen els Lacetans, però sí que apareixen, i situats aproximadament en els punts on més plausible sembla ubicar-los, Iacetans i Laietans (sí bé aquests subdividits).

* Plini: *Naturalis Historia*.

- Al fragment III, 4, 21, Plini ens descriu de Sud a Nord la costa mediterranea, i ens diu que per sobre la colonia de Tarraco hi ha la regió dels Ilergetes, la població de *Subur*, el riu *Rubricatum*, a partir del qual hi ha els *Laeetani* i els *Indicetes* (*a quo Laeetani et Indigetes*).

- Al fragment III, 4, 22, ens diu Plini que després dels pobles costers, i cap a l'interior, hi ha al peu dels Pirineus els Ausetans Fitans, els Iacetans (*Iacetani*) i, ja en el Pirineu, els Ceretans i més enllà els vascons.

Sorprenentment, però, aquest text de Plini, on els editors coincideixen a llegir *Iacetans* o *Laeetans*, segons el cas, ha estat interpretat per les FHA (1935 p. 51) com a *Lacetanos*, el que ha donat lloc a nombroses confusions.

- Plini dona alguna referència més a a la Laietania: així ens parla del seu ví abundant (XIV, 8, 68-71), i també d'aigües bones per a la mossegada de gossos rabiosos (XXV, 6, 17), text on Plini específicament que això passà a la Laietania la part més propera d'Hispania (*In Laeetania res gerebatur, Hispaniae proxima parte*).

Es interessant la referència als vins Laietans doncs apareixen qualificats com vins abundosos, oposats en part als *Lauronenses* i *Tarraconenses*, de més qualitat (*Ab. Urb. XIV, 8, 68-71*).

* Ptolemeu: *Geogr.*

- Al fragment II, 6, 16-19, Ptolemeu enumera els diferents pobles que de Sud a Nord es troben al llarg de la costa, descrivint també els seus principals centres. Després de descriure el litoral dels *Ilercaones* i *Cossetans* (amb *Tarraco* i *Subur*), Ptolemeu arriba al litoral dels *Laietans* (amb *Barcinon*, *Baitulon*, *Ailuron*, etc.). Per sobre seu hi ha el litoral dels *Ilergetes*. Es a dir, els laietans són un poble clarament costaner, amb uns centres urbans que encara una bona part perviuen avui en dia. Es a dir, no hi ha cap problema d'identificació.

- Al fragment II, 6, 72 ens diu que els nuclis interiors dels *Indigetes* són *Deciana* i *Iuncaria*, i dels *Laietans* sols hi ha *Rubricata*. Es a dir, que el territori dels *Laietans* és bàsicament coster.

- Al fragment II, 6, 69 ens descriu l'àrea dels *Ausetans*, a l'interior, limitant amb els Ceretans, i encara més a Ponent (II, 6, 71) hi situa els *Iaccetans* (amb els nuclis de *Iessos*, *Setelsis*, *Telobis*, etc.).

* A Aviè, *Ura Marítima* (vs. 532), en canvi, no apareixen els Laietans. Tota la costa és ocupada pels *Indicetes*.

A la vista del conjunt de fonts que hem recollit sobre la situació i ubicació d'aquests pobles Laietans, Lacetans i Iacetans, recull que en cap cas pot considerar-se totalment exhaustiu però que si conté totes les indicacions que algun interès poden tenir per aquesta qüestió, s'imposen algunes precisions:

- Livi no parla mai de Laietans, ni de Iacetans. En la seva obra sols hi trobem la referència als Lacetans, una dada certament polèmica perquè si bé en alguns textos pot entendré's que la zona Lacetana queda una mica a l'interior, entre els Ausetans, dels quals ens diu que són veïns, i els Ilergetes (amb els quals col·laboren també contra Roma -de fet el paper anti-Romà d'aquest poble Lacetà, en aquesta primera fase de conquesta, és bastant destacable-), en el fragment que Livi descriu l'arribada d'Escipió a Empúries (*Ab Urb.* XXI, 60) queda molt clar que han d'estar situats prop d'Empúries i, lògicament, prop de la costa.

Tret d'aquest text, els altres lliguen bastant bé amb una Lacetania (el terme designa tant un poble com una zona territorial) ubicada sota dels Pirineus, vers l'interior, entre Ausetans i Ilergetes.

- A Plutarc i Frontí apareix també la lectura de *Lacetans*, una lectura molt lògica en el cas de Frontí doncs la seva font fou Livi, i una lectura que reforça la versemblança de l'episodi en el cas de Plutarc, doncs, com ha destacat MARTINEZ-GAZQUEZ (1974 p. 77), l'escriptura en grec no permet fàcilment la confusió Laetani-Lacetani.

- Amb el text de Sal·lusti, però, la carta de Pompeu al Senat, el problema torna a complicar-se: Pompeu ens diu que en poc temps de campanya ja havia recuperat la Galia, el Pirineu, la Lacetania i els Indicetes. Mentre que els tres primers termes són geogràfics, unes àrees, el darrer és ja un poble. La proximitat que cal entendre entre *Indigetes-Lacetania*, però, torna a complicar el problema.

- A Cèsar, sols apareixen els *Iacetans*, poble que s'entrega a Cèsar juntament amb els Ausetans. No hi ha referències a Laietans o Lacetans.

- Segons Dió Cassi Sext Pompeu s'amagà a la *Lacetania*, però aquest text no ens dona massa informació respecte a la seva ubicació. El mateix passa amb Ciceró.

- Amb Estrabó, en canvi, de nou tenim més dades: els *Lacetans* són un poble situat a Ponent dels Ilergetes, mentre que els *Laietans* i *Lartolaietans* (poble que sols apareix a Estrabó), ocupa l'àrea costera al Nord de Tarraco i al Sud dels Indicetes. Per tant, a Estrabó qui no apareix són els *Lacetans*.

- El mateix passarà amb Plini: existeixen els *Iacetans* i els *Laietans*, però en ell no apareixen els *Lacetans*. L'absència

dels Lacetans a Plini és una dada difícilment explicable, doncs Plini fa un recull exhaustiu i minuciós de les fonts documentals (probablement fonts fiscals i el material recollit per Agripa) de la seva època (THOMSEN 1950).

- El mateix passa amb Ptolemeu: apareixen Iacetans i Laietans, aproximadament en les mateixes ubicacions que Plini, i en canvi tampoc no hi apareixen els Lacetans.

Malgrat la semblança dels noms, dada que crec que ha complicat la situació, si ens atenem als textos veurem que no existeix cap obra on apareguin junts Laietans i Lacetans, o Lacetans i Iacetans: és a dir, quan apareixen els Lacetans, o la Lacetania, aquell autor no recull els noms dels altres dos pobles. En canvi, és freqüent l'aparició dels Iacetans i Laietans en un mateix autor i en una mateixa obra, i evidentment quasi sempre en paràgrafs molt pròxims.

Si estudiem més detalladament els textos veurem també un altre fet: una bona part de les mencions referents als Lacetans ho són no als Lacetans com a tal, sino sobretot a la *Lacetania* com a àrea geogràfica, i a més són mencions que fan referència a moments antics en la conquesta:

- Livi anomena la Lacetania com la zona que s'exten davant o sota els Pirineus (*Ab Urb.* XXI, 23). A part apareix en nombroses ocasions el poble dels Lacetans: totes les mencions, però, es troben en contextos d'època de la revolta de Cató o anteriors (*Ab Urb.* XXI, 60; XXI, 61; XXVIII, 24; XXXIV, 20).

- Les mencions dels Lacetans de Frontí i Plutarc fan referència a l'episodi de la repressió del cònsul Cató.

A partir d'aquest moment les úniques referències a la Lacetania ja no citen el poble dels Lacetans, sino el territori de la Lacetania.

- Sal.lusti, recollint la carta de Pompeu, ens diu que aquest recuperà l'any 77 a.C. la Galia, els Pirineus, la Lacetania i els Indictes. La Lacetania és una àrea, no un poble, igual com ho són els Pirineus.

- Dió Cassi, que recull la notícia de la fugida de Sext Pompeu, ens diu que es refugià a la Lacetania, no amb els Lacetans (XLV, 10, 1). Precisament els "naturals" del lloc no reben cap nom específic.

- Estrabó, en canvi, no recull mai el terme de Laietania (per a ell Sext Pompeu s'amagà amb els Iacetans). Tampoc el recullen ni Cèsar, ni Plini, ni Ptolemeu.

Que podem dir com a conclusió?. El poble dels "Lacetans" és un poble que es recull a les fonts literàries sols relacionat amb els aconteixements inicials de la conquesta romana (fins els episodis de Cató). A partir d'aquest moment, els Lacetans desapareixen de les fonts literàries, si bé es conserva el terme de Lacetania per descriure una ampla zona, geogràficament mal definida, on cal suposar que antigament habitaven aquests pobles. Lacetania, a partir de l'època Catoniana, serà sols una àrea geogràfica, no ja un poble. (De fet ja en el moment inicial de la conquesta, la

Lacetània és també un terme geogràfic (i així el tenim testimoniats a Livi), però amb ell també s'anomenaven els habitants d'aquesta zona).

Eduard Sanchez, en el seu estudi de la comarca del Bages (SANCHEZ 1984), havia plantejat la possibilitat que els Lacetans fossin en realitat un conjunt de pobles ibèrics, entre els quals estarien els Laietans. Els laiетans serien Lacetans, igual com ho serien altres pobles. Aquesta hipòtesi planteja encertadament el problema, Lacetans-Laietans són dues entitats no totalment equiparables, però no té en compte una dada que és fonamental: els pobles Laietans i Lacetans no conviuen en un mateix període cronològic a les diverses fonts literàries. Quan trobem els Lacetans no hi ha Laietans, i a l'inrevés. El que sí que existeix, però, és la convivència cronològica (o quasi convivència) entre l'existència del poble Laietà, i la denominació geogràfica de Lacetania.

Molt interessant també és la hipòtesi plantejada per M. Cura i E. Sanchez l'any 87 (CURA-SANCHEZ en premsa p. 10), on consideren la Lacetània i els Lacetans, a partir dels textos antics, com a nom geogràfic, que identificaria tota la regió de Catalunya a l'oest del poble hel·lenitzat dels *Indigetes*. Recullen també en aquest punt la hipòtesi del filòleg Coromines que sosté que el nom Catalunya prové de la metatesi de Lacetània, o Cetalania. Des d'aquest punt de vista de CURA-SANCHEZ (en premsa), s'entendria perfectament la menció aparentment contradictòria de les fonts respecte a l'ubicació dels lacetans. CURA-SANCHEZ, però, no van més enllà amb la seva hipòtesi, i no es pregunten qui són aleshores aquests "Lacetans" que tan sovint apareixen a les fonts antigues, ni perquè després desapareixen de les fonts.

Si tenim en compte aquesta hipòtesi de CURA-SANCHEZ (la Lacetània és una àrea geogràfica que inclou practicamente tota la zona que després s'anomenarà Catalunya, una hipòtesi que de fet, com ja hem vist anteriorment, els textos literaris confirmen bastant bé) i si tenim també en compte la diacronia de les referències de les fonts, hem de concloure que no existí un veritable poble Lacetà que coexistí amb el Laietà, sino que hi hauria una confusió terminològica entre tots dos termes. Analitzem-ho amb més detall:

Així com tenim definit bastant clarament que vol dir el terme "Laietans" (gràcies als textos de Plini, Estrabó i Ptolomeu), no tenim gaire clar què és el que s'amaga darrera del terme de "Lacetans". Probablement com ja hem vist i com destaquen CURA-SANCHEZ (en premsa), aquest fou un terme fonamentalment geogràfic (dominant amb tota seguretat una àmplia àrea de la Catalunya central, que podria perfectament incloure la costa). Aquest mateix terme, però, els Romans, en un primer moment d'ocupació i conquesta del territori, possiblement l'aprofitaren per anomenar una sèrie de pobles de la Catalunya central que, per oposició a tribus més ben

definides, no coneixien encara suficientment per donar-los un nom millor, més precís. Això també explicaria perquè en un segon moment el nom de Lacetans desapareix com a nom de poble, però es conserva com a referència geogràfica, i apareixen noms d'altres pobles que abas no apareixien a les fonts.

En resum, doncs, crec que la referència als Lacetans que apareix a les fonts literàries que descriuen els aconteixements produïts entre 218-195 a.C., és en realitat una referència genèrica a una zona, la Lacetania, ocupada probablement per diversos pobles (que reben el nom de "Lacetans" a les fonts romanes), i no una referència concreta a un únic poble: en tot cas, si es tracta d'un únic poble és un poble que ocupa una àrea molt gran, amb una part de la Catalunya Central interior i de la Catalunya costera sota el seu control. Més probablement, però, sota el terme Lacetans s'agruparien pobles diferents, que no tenen perquè tenir un comportament uniforme. Probablement els uneix una denominació geogràfica otorgada pels romans, no una organització tribal ben establerta.

A les fonts literàries que ens descriuen successos posteriors al 195 a.C., ja no hi apareix el poble dels Lacetans, sino altres pobles: Laietans, Iacetans, i algun altre de menys important (potser per exemple els *Castellani* de Ptolemeu, etc..). Ja aleshores Roma ha començat a conèixer millor les estructures indígenes, i a identificar-ne cada element, com molt bé queda testimoniats als textos d'Estrabó, Ptolemeu, i, sobretot, de Plini. No és per tant cap casualitat que aquí ja no hi apareguin els Lacetans. Roma ja coneix molt millor la composició ètnica i tribal de la zona, ja ha desenvolupat una important política d'aliances (o d'exclusions) amb els pobles de l'àrea. L'estructura administrativa que ens reflexa Plini és probablement el millor testimoni de l'èxit aconseguit per Roma en l'estructuració i reorganització d'aquell inicialment confús i complex mún indígena.

Naturalment, caldrà en un futur contrastar més a fons i amb més dades aquesta hipòtesi.

1.1.3.2 - LES ALIANCES ENTRE ROMA I EL MON INDIGENA: DOS EXEMPLES SIGNIFICATIUS.

Volem presentar en aquest apartat només dos exemples, creiem que significatius, sobre l'existència d'aliances entre Roma i alguns pobles indígenes. En el primer d'aquests exemples, els pobles aliats dels Romans a Hispania acudeixen a Roma a queixar-se del tracte que reben. És interessant aquesta referència, doncs cal pensar que el nostre territori, i en general tota la zona costera al Nord de l'Ebre, és considerada per les fonts una àrea favorable al món romà, i podria per tant trobar-se inclòs en aquest conjunt de pobles aliats.

En el segon exemple, d'un territori ja allunyat del nostre (*Segeda*), creiem que és interessant destacar l'actitut romana que modifica les condicions dels pactes segons els seus interessos, mostran ja una nova manera de fer en els seus mecanismes imperialistes. El més interessant d'aquest exemple, però, és que Roma actua també d'acord, o recolzada, per un grup important de pobles indígenes, que es mostren contraris al pacte de Roma amb aquests habitants de *Segeda*. Una part del món indígena està interessada en l'intervenció romana, mostrant de nou com els jocs d'aliances romanes foren beneficiosos per a l'imperialisme Romà, i com a través d'ells una part del món indígena s'integra en les noves estructures.

1- El 171 a.C. coneixem per les fonts una de les notícies més significatives d'aquesta primera fase de romanització d'Hispania. És en aquest any quan una comissió de llegats d'alguns pobles de les dues províncies d'Hispania és rebuda al Senat romà (Livi *Ab Urb.* XLIII, 2). Els llegats es queixaren de l'avarícia i la sobèrbia d'alguns magistrats romans, i demanaren al Senat que no permetessin que se'ls expoliés i vexés amb més ignominia a ells, aliats del poble romà, que no pas als enemics de Roma (*ne se socios foedius spoliari vexarique quam hostes patiantur*). L'expressió d'aliats (*socius foedius*) implica l'existència de lligams ben establerts i acordats a partir de tractats.

També aquests llegats d'Hispania es queixaren de l'existència d'extorsions, per la qual cosa el Senat decidí encarregar al pretor d'aquell moment L. Canuleius crear una comissió de cinc "Recuperadors" (*reciperores*) de l'ordre Senatorial per cada persona que fos acusada d'extorsió pels hispànics. També se'ls permet escollir patrons romans (que els defensin a Roma).

Els llegats de Citerior triaren com a patrons a M. Porci Cató i a P. Corneli Escipió. Els d'Ulterior a L. Emili Paulo i a C. Sulpici Gal. Mentretant els *reciperores* comencen a citar antics magistrats a Hispania. En primer lloc a M. Titini, antic pretor a Citerior, el qual és absolt. Després els pobles de Citerior fan compareixer a P. Furi Filo, i els d'Ulterior a M. Maciè, tots dos antics pretors, però les seves causes són aplaçades fins que se sap que s'han "desterrat" voluntàriament a Preneste i Tibur.

Fins i tot el propi Livi comenta la poca efectivitat d'aquelles mesures quan diu (*Ab Urb.* XLIII, 2, 11) que es rumorejava que els patrons posaven obstacles a que s'acusés a personatges nobles i poderosos, augmentant aquesta sospita el fet que després el propi pretor L. Canuleius deixés aquest assumpte i es dedicués a reclutar una lleva i marxés cap a la seva província, impedit que es perseguís a més gent.

Livi conclou aquesta notícia dient que si bé no es va aclarir res del passat, els Hispànics varen aconseguir que el Senat accedís a demandes pel futur (Livi *Ab Urb.* XLIII, 2, 12): els magistrats romans no fixarien el preu del blat, ni obligarien als Hispànics a vendre les seves *vicensimas* (vigèsima) al preu que senyalessin, ni posarien a les seves ciutats (*oppida*) encarregats de recollir els impostos. Aquestes indicacions ens mostren quina havia estat fins aleshores la pràctica romana amb els seus pobles aliats, els quals es veien obligats a satisfer una sèrie d'impostos directes i indirectes als governants romans, a més d'haver d'acceptar els preus imposats per aquests, una forma adicional de control i aprovisionament fiscal per a l'Estat Romà.

En aquest text, doncs, tenim ben testimoniada l'intervenció romana en les queixes de la comissió enviada pels aliats indígenes al Senat. Es queixen sobretot de la gran pressió fiscal, i de la gran ambició del poder romà. Cal destacar que es tracta de les queixes dels propis pobles aliats de Roma, i sabem que foren poc escoltades pel Senat Romà. La intervenció sobre el món indígena, doncs, es prou forta.

2- Un altre exemple del funcionament d'aquests pactes entre Roma i el món indígena el trobem el 154-153 a.C., quan començà la Guerra Numantina (*Apià Iber.* 44). *Segeda*, ciutat dels Celtíbers, de la tribu dels *Bellí* (situada sembla prop de Calatayud), estava adscrita al pacte amb Semproní Grac. Els seus habitants van pretendre que la gent veïna de les ciutats més petites abandonessin els seus llocs i es congreguessin a la seva ciutat, a la que rodejarien d'una gran muralla d'uns 40 estadis de perímetre, obligant així a la tribu veïna dels *Titthi*. Al enterar-se d'això, el Senat romà els prohibeix que construeixin la muralla, i els hi va reclamar els tributs establerts en temps de Grac, demanant també un cert nombre de tropes auxiliars. Tot això estava acordat en els tractats amb Grac (de fet és tracta de tres condicions imposades sempre per Roma als pobles que se li sotmeten). Els habitants de *Segeda*, però, van respondre dient que Grac havia prohibit fundar noves ciutats, no fortificar les ja existents. Respecte del tribut i de les tropes, digueren que n'havien estat exhimits pels propis romans, després de Grac. *Apià* (*Iber.* 44) diu que realment n'estaven exents, però que el Senat concedeix sempre aquests privilegis afegint que tindran valor mentre ho vulguin el Senat i el poble Romà. D'aquesta manera, Roma considerarà trencats els tractats (*Diodor Hist.* XXXI, 39), i hi envià un exèrcit de quasi 30.000 homes amb *Nobilior* al seu front.

L'actitut romana, doncs, mostra clarament una voluntat hegemònica, trencant ella mateixa uns pactes que els pobles indígenes respectaren. També és interessant destacar, però, com el nucli de *Segeda* va sofrir una gran transformació arrel dels contactes amb el món romà. Serà després de quedar lligada a Roma, quan la ciutat creix i es potència, fins el punt de creixer físicament i necessitar un nou cercle de muralles. Fins i tot forçà a altres ciutats més petites a unir-se a ella. Hi ha un reassentament entorn de *Segeda* d'altres pobles i tribus més petits.

Els Celtíbers de *Segeda*, davant l'amenaça romana, s'uneixen als Arèvacs, i atacant als romans obtenen una important victòria, encara que després fou en part contrarrestada (*Apià Iber.* 45). Després de la batalla, els Arèvacs es refugien a Numància, que és atacada per Nobilior, encara que sense èxit. També ataquen Axinió, de nou fracassant. Els romans estableixen aliances amb pobles veïns, que els envien tropes (*Apià Iber.* 47).

Quan Claudi Marcel substitueix a Nobilior en el comandament de l'exèrcit Romà, prefereix desenvolupar una política de pactes amb els pobles Celtíbers. Així perdona a la ciutat d'*Ucílis* a canvi d'hostatges i trenta Talents de plata (*Apià Iber.* 48). També els habitants de *Nergobriga*, els Arèvacs, *Belli* i *Tithi*, envien emisaris a pactar amb Claudi Marcel, demanant-li que després d'un càstig moderat s'atingués als tractats firmats amb Grac. Claudi Marcel recolza aquest pacte (que ha de ratificar el Senat), però en canvi varen estar en contra d'aquesta petició alguns nadius que havien estat en guerra amb aquests pobles (*Apià Iber.* 48). De nou queda clar que les diverses tribus indígenes d'Hispania tenen actituds ben diferents respecte la presència i l'actuació romana, actituds sovint totalment enfrontades. Una part del món indígena s'oposa a que Roma pacti amb aquests pobles. Volen una solució militar contra els pobles revoltats. No hi ha per tant una resposta uniforme Indígenes *versus* Romans, sinó diverses segons el grau d'aliança o col.laboració amb Roma.

Segons *Apià (Iber.* 49) Claudi Marcel i el Senat romà havien d'actuar com a arbitres entre ambdues parts indígenes. De fet, però, aquest paper arbitral és bastant remot. Mentre els ambaixadors de la facció amiga de Roma són rebuts com a hostes, els del bàndol enemic, com és costum, han d'acampar fora. La política d'assimilació/exclusió del món indígena per part dels romans s'evidencia en aquest cas de manera ben explícita: l'espai físic que ocupa cada legació és prou indicatiu. El Senat, tot i el consell de Claudi Marcel que s'acceptessin les condicions, refusà la proposta de pau, i a més va deixar-se de que els Celtíbers no s'haguessin volgut sotmetre's ja a Nobilior. A la vegada, reclutaren un exèrcit per Iberia, efectuant la lleva per sorteig, per evitar irregularitats. Al front de les tropes es col.locà el cònsul Licini Lúcul, i com a lloctinent Corneli Escipió.

La descripció de les deliberacions a Roma ens ha estat transmés amb més detall per Polibi (*Híst.* XXXV, 2). Polibi ens diu que eren pobles aliats dels romans, i partidaris de

no acceptar aquella pau, els *Belli* i *Tithi* (pobles que apareixen a Apià com a aliats dels Arevacs). Els aliats de Roma (siguin aquestes tribus o no, dada contradictòria a les fonts), consideren que, donades les diferències existents entre ells, si els romans no castigaven els Arèvac quan marxessin d'Hispania els exèrcits es revoltarien de nou, i els farien justícia com a traidors. Per això els aliats demanen o que es conservin les legions a Hispania, enviant cada any un nou cònsul que protegeixi els aliats, o que sinó com a mínim castiguin la revolta de manera exemplar. Pel que fa als enviats dels Arèvac, aquests accepten un càstig, però un cop complert tornaran a regir els pactes que havien fet amb el Senat sota el consolat de Semproni Grac. Finalment, els enviats de Marcel també s'inclinen pel pacte i la pau. La resposta del Senat és que els aliats han parlat rectament i conforme als interessos de la república. La política d'assimilació/exclusió del món indígena per part dels romans s'evidencia també aquí de forma clara. Es beneficiarà aquells que Romà trià com a aliats, i tant Roma com els aliats treuran profit de la repressió dels pobles ara exclosos. El canvi d'actitud imperialista dins el Senat entre l'època de Semproni Grac i el Senat del 152 a.C. és ben evident. El que aleshores fou suficient ara ja no ho és, ja moltes condicions han canviat, i l'intervenció romana és ara més forta, així com els seus interessos i els dels seus aliats.

1.1.3.3 - POMPEU I L'ASSENTAMENT DE VETERANS.

Sembla clar que Pompeu jugà un paper molt important en la reestructuració i, lligada amb ella, la romanització d'Hispania i la Citerior. Les fundacions de *Pompaelo* i *Lugdunum Convenarum*, testimoniades per les fonts, així com les concessions de ciutadania romana, fan apareixer a Pompeu com un personatge que fa avançar molt la "romanització" a casa nostra. Però aquesta romanització no forçosament implica una onada massiva d'inmigració Itàlica.

Estem davant el problema de l'assentament dels veterans dels exèrcits Pompeians després de derrotat Sertori.

Segons les fonts literàries antigues, Pompeu va retornar amb el seu exèrcit a Roma. Cridat a Roma urgentment degut a la revolta dels esclaus, que encara no havia estat controlada (Apià *B.C.* I, 119), Pompeu hi arribà amb el seu exèrcit, tot i que pràcticament no arribà a lluitar (Ciceró *De Imp. Cn. Pomp* 30). D'aquesta manera, Apià (*B.C.* I, 121) ens presenta a Pompeu davant el seu exèrcit a les portes de Roma (un fet excepcional, que les fonts del moment destaquen com a tal¹). Es planteja aleshores el problema de la concessió de terres i el llicenciament dels seus veterans.

Les fonts en aquest cas són aparentment contradictòries:

- Inicialment Pompeu no aconsegueix terres per als seus veterans. Sembla que l'any 70 a.C. va ser aprovada una *Lex Plotia* que concedia terres als veterans de Pompeu (CRAWFORD 1981 p. 158), però no s'arribà a aplicar.

Es Ciceró qui ens parla de la seva existència (*Ad Att.* I, 18, 6), quan arrel de la *Lex Flavia* agrària recorda l'anterior, la *Lex Plotia*.

Aquesta *Lex Plotia*, però, no va aplicar-se: Dió Casi (*Hist.* XXXVIII, 5, 1-2) ens transmet el discurs que Pompeu va realitzar l'any 59 a.C. al Senat Romà, on diu que ja una vegada el Senat va aprovar donar terres als soldats de Pompeu i els de Metel que lluitaren junts (per tant clarament han de ser els veterans de la Guerra Sertoriana), però que degut a la manca de recursos del tresor públic la llei va haver de ser posposada (així també ho creu GABBA (1973 p. 443 i ss.)

- Sembla, doncs, per les fonts literàries, que si bé el Senat va votar a favor d'una llei agrària per donar terres als veterans de la guerra Sertoriana (tant de Metel com de Pompeu), aquesta no es va dur a terme per manca de recursos públics.

¹ L'excepcionalitat d'aquesta tornada de Pompeu al front del seu exèrcit es justifica per la necessitat d'enfrontar-se a Spartacus. De tota manera, retornar a Itàlia sense desmobilitzar l'exèrcit, com fa Pompeu, anava en contra de les anteriors lleis Sul·lanes, que ho prohibien explícitament (SMITH 1960).

- Es en aquest contexte, però, que la historiografia no entén un text de Plutarc on es fa referència a assignacions de terres als veterans de Pompeu a Hispania (aquesta aparent contradicció la recull per exemple el complet treball de N. ROULAND (1979 p. 389) i també BRUNT (1988 p. 265 i ss.)). Analitzem rapidament el text:

Plutarc (*Lucullus* XXXIV, 1-4), explicant la campanya de Lúcul·le a Asia, l'any 67 a.C., fa referència a les maniobres de Publi Clodius, un del lloctinents de Lúcul·le, per girar contra aquest l'exèrcit. Per incitar els soldats, Clodius els hi explica que mentre ells estan lluitant durament contra Mithridates, sense recompenses, "els soldats de Pompeu, que ja són ciutadans, estan comodament agrupats amb dones i fills posseint terres fèrtils i ciutats pròsperes, no per haver conduït Mithridates i Tigranes a deserts inhabitable, ni per haver enfonsat els palaus reials d'Asia, sinó per haver lluitat amb infeliços exilats a Hispania i amb esclaus fugitius a Italia" (Plutarc *Lucullus* XXXIV, 4).

Cal parar atenció especial a aquest text, doncs és aquí on es troba una referència directa als veterans de Pompeu assentats a Hispania. La frase més interessant és la que ens diu que: "els soldats de Pompeu, que ja són ciutadans, estan comodament agrupats amb dones i fills posseint terres fèrtils i ciutats prosperes" (XXXIV, 4). Aquesta frase pot tenir certs problemes de traducció, perquè Plutarc no parla propiament de "ciutadans", sinó de "Demos":

*4 γεμούσας, οἱ δὲ Πομπηίου στρατιῶται δῆμος
ὄντες ἤδη που μετὰ γυναικῶν καὶ τέκνων κάθηται
γῆν εὐδαίμονα καὶ πόλεις ἔχοντες,*

A l'edició de L.O.E.B. (1959), aquesta frase es tradueix de la següent manera: "...while the soldiers of Pompey, citizens now, were snugly ensconced with wives and children in the possession of fertile lands and prosperous cities" (LOEB 1959 p. 583).

També Rouland ho tradueix de manera semblant: "...Les soldats de Pompée, devenus citoyens, vivent en repos avec leurs femmes et leurs enfants sur un sol fertile ou dans des villes" (ROULAND 1969 p. 389).

La traducció de "Demos" per ciutadans (com és fa a aquestes dues traduccions), és possible fer-la, doncs quan Plutarc parla de l'època romana sovint emprà aquest terme per referir-se als ciutadans. De tota manera en aquest cas també seria possible una altra traducció: "Demos" podria significar en aquest cas "constituïts en una comunitat civil"². Totes dues traduccions són correctes. Per tant el text tant pot parlar dels "veterans, ara ciutadans", com dels "veterans, ara organitzats civilment".

² Dades proporcionades pels Profs. Dra. Mercedes Lopez i Luis Gil, als quals agraïm la col·laboració.

sigui en un o en altre sentit, el que indica el text de Plutarc és que els veterans de Pompeu, ciutadans o no, estan ara ben organitzats en comunitats (cal entendre ciutats) i amb terres.

La referència als veterans de Pompeu de les guerres sertorianes, i de la lluita contra els esclaus, és ben clara.

- Un tercer fet, porta nova informació sobre aquest problema. L'any 60 a.C. la llei del tribú Flavius (que Ciceró comentava (*Ad Att. I, 18, 6*)), s'havia votat per donar terres als veterans de Pompeu, però fou denegada (Dió XXXVII, 49-50). El Senat Romà era contrari a concedir aquestes terres a veterans (ROULAND 1979 p. 394). Finalment, però, i amb el recolzament de Cèsar, Pompeu aconseguí finalment que es donin terres als seus veterans l'any 59 a.C. (Dió Casí XXXVIII, 5; Plutarc *Pomp. XLVIII, 2-3*; Apia *B.C. II, 10, 12*).

Evidentment aparentment entre les fonts hi ha una contradicció: Clodius (en un contexte de soldats desmoralitzats que intenta revoltar) parla de veterans de Pompeu ben establerts a ciutats, i amb terres. En canvi, per altra banda, sembla clar que cap llei agrària fou executada pel Senat per assentar les tropes veteranes de Pompeu. S'aprovà, però no s'executà. Posteriorment trobem un Senat contrari a beneficiar amb concessions de terres als seus veterans els nous poders personals. Finalment, recolzat per Cèsar, s'aprova definitivament, l'any 59 a.C., la concessió de terres als veterans de Pompeu.

Aquesta contradicció entre les fonts ha intentat ser superada de manera poc satisfactoria (per exemple ROULAND (1979 p. 389 i ss.) dient que res del text posat en boca de Clodius indica explícitament que es fundessin colònies ni que es distribuïssin terres als veterans de Pompeu). Si bé N. Rouland té raó quan diu que no hi ha cap referència explícita a fundacions de colònies, ja no la té tant quan diu que no hi ha clares referències a distribució de terres.

Crec que la superació d'aquesta aparent contradicció ha de venir des d'un altre punt de reflexió.

Si tornem a llegir el text de Plutarc (*Lucullus XXXIV, 4*) veurem com és més clar del que semblava: el primer que fa Clodius es dir-nos que els Soldats de Pompeu que ja són ciutadans (o que ara estan establerts en comunitats organitzades) han estat establerts en terres i ciutats. Del text de Plutarc és després lògicament, doncs, que aquests soldats de Pompeu o bé abans no eren ciutadans i ara ho són, o bé que ni tan sols ara són ciutadans (depèn de quina traducció considerem més adequada per a "Demos"). Tant en un cas com en un altre, el que indica el text és que abans no eren ciutadans. Per tant, si seguim el fil conductor, hem de suposar que aquests veterans que Pompeu va establir a Hispania no eren ciutadans romans, sinó que ho foren després.

D'aquesta manera la contradicció queda salvada: Pompeu no va poder assentar els seus soldats veterans, ciutadans romans (és a dir, tots els d'Itàlia ja des del 89 a.C. (*Lex Julia*)), doncs el Senat romà no va tenir recursos per concedir-los terres. Per contra, Pompeu sí que va poder assentar en terres fèrtils i en pròsperes ciutats un altre tipus de veterans del seu exèrcit: els que no eren ciutadans romans: és a dir, els que eren indígenes. Precisament serien aquest segon grup de veterans els que Clodius posa com a exemple per poder revoltar els soldats de Lúcul·le.

Els indígenes assentats per Pompeu, podrien ser molt probablement els que per la llei Gèlia-Cornèlia foren promocionats posteriorment a la ciutadania romana, confirmant els honors rebuts de Pompeu. Es per això que ja Clodius pot dir que ara ja són ciutadans.

Com a conclusió, doncs, podem dir que molt probablement, després d'acabades les guerres Sertorianes, Pompeu va distribuir terres i va assentar en pròsperes ciutats (noves fundacions?) als seus veterans que no eren ciutadans romans, és a dir, les tropes indígenes que havien col·laborat amb ell, aquells pobles que se li havien mostrat fidels i que després seran centres de clientele seves, els mateixos pobles que Cèsar després recordarà que li devien a Pompeu grans beneficis. D'aquesta manera pot entendre's perfectament el text de Plutarc.

Per contra, Pompeu no va poder assentar els veterans del seu exèrcit que s'havia endut a Itàlia, els ciutadans romans, doncs el Senat no tenia recursos per a ells. Hagueren d'esperar fins l'any 59 a.C. per aconseguir que la seva llei agrària fos aprovada.

Els canvis que es produeixen a Hispània entre aquests dos moments (final guerra Sertoriana - 59 a.C.), doncs, no estan protagonitzats per veterans romans assentats aquí, sino per veterans indígenes dels exèrcits Pompeians, és a dir, per aquells pobles que es mostraren favorables a Pompeu i que es veieren recompensats per ell.

Aquest fet és de vital importància a casa nostra, si tenim en compte que tant a *Iluvo* (GARCIA 1990-MUSEU COMARCAL 1991) com a *Serunda* (NOLLA 1990) es daten els nivells fundacionals de la ciutat romana entorn el segon quart de s. I a.C..

1.2 - FONTS EPIGRAFQUES.

1.2.1 - EPIGRAFIA SOBRE MATERIALS LAPIDIS.

Malauradament no coneixem cap document epigràfic a la comarca del Maresme que pugui ser datat en època republicana¹. Els testimonis epigràfics més antics són d'època Augustea.

No obstant això, creiem necessari fer una ràpida visió dels documents epigràfics d'època romana coneguts a la comarca, doncs si bé no pertanyen propiament al període cronològic que a nosaltres ens interessa, sí permeten extreure'n algunes dades que podem relacionar amb fets succeïts en el moment republicà².

Aquest ràpid recull el farem a partir dels complets estudis efectuats per G. Fabre, M. Mayer i I. Rodà publicats els anys 1983 i 1984 (FABRE ET ALII 1983 i 1984), als quals afegirem algunes dades posteriors. Citarem cada inscripció segons el seu número del recull IRC I, i seguirem en tot moment les indicacions de la publicació de l'any 84. Quan ens apartem d'aquesta publicació, ho indicarem convenientment.

Aquest recull d'inscripcions serà breu, doncs es tracta d'un material ja estudiat i publicat, i només en destacarem les dades que creiem poden relacionar-se amb elements d'època republicana:

* IRC I nº 81, Alella. No presenta dades massa significatives per al nostre treball.

* IRC I nº 82, St. Jaume de Traià (Argentona).
Transcripció: "GaiS...a.., a Pòrcia ... a, a Pòrcia Quieta, lliberta de dona". S. I d.C.
- El cognom QUIETAE és estrany entre les persones lliures, excepte a la Tarraconesa (si bé aquí no es rar tampoc entre lliberts i esclaus (FABRE ET ALII 1983 p. 81)).
- El nomen PORCIUS és freqüent en aquesta zona (el coneixem per exemple com estampeta amfòrica (MIRO 1988 p. 220), i segons aquest autor no ofereix cap possibilitat d'identificació³.

¹ Excepte les estampetes d'àmfora o dòlia, d'algunes de les quals tractarem en l'apartat següent.

² Es del cas per exemple d'alguns antropònims, o de la condició jurídica del nucli d'*Iluro*, etc..

³ Cal destacar, però, el paper important jugat per la *Gens Porcia* a Hispania ja des d'època de Cató. Tractarem aquest problema a l'apartat 1.2.2.1, quan estudiem algunes estampetes amfòriques.

* IRC I nº 83, St. Jaume de Traià (Argentona). Placa. Pot llegir-s'hi potser un *cognomen* de tipus grec. Data del s. I d.C.

* IRC I nº 84, Can Madà. Placa funerària en marbre Italià. Finals s. I d.C., inicis s. II d.C. No presenta dades massa significatives per al nostre treball.

* IRC I nº 85, Can Modolell (Cabrera). Petit altar de marbre dedicat al culte mitraic. Segona meitat s. II d.C.

K(auti) . D(eo)
L(ucius) . PETRE
IUS . VIC
TOR . ALI
ARIUS
D(eo) . K(auti) . M(ithrae).
V(otum) . S(oluit) . L(ibens) . M(erito)

Transcripció: Al déu Kautes, Luci Petrei Victor, marxant d'all, al déu Kautes Mitra, complí en justícia i de bon grat el seu vot.

- L'altar fou trobat en efectuar-se unes obres, junt amb ceràmica Campaniana i T.S. Aretina.

- El gentilici del dedicant sembla provindre de la zona de Mèrida.

- El Cognom VICTOR a la Península Ibèrica és característic d'individus nascuts a l'esclavatge.

- L'inscripció es dedicada al dendròfor de Mitra. Segons FABRE ET ALII (1983 p. 86) en alguns casos semblants es podria pensar en la presència d'una divinitat indígena oculta en l'abreviació, si bé en aquest cas la posterior presència de la sèrie DKM coincideix plenament amb el formulari de les inscripcions mitraïques.

* IRC I nº 86, Can Modolell. Coronament cil.líndric. Datable en el s. II d.C.

K(auti) . V(otum) . S(oluit) . L(ibens) . M(erito)

Transcripció: A Kautes, complí en justícia i de bon grat el seu vot.

- De nou és al dendròfor que es dedica la inscripció, i no propiament al déu principal.

* IRC I nº 87, Can Modolell. Altar de gres. 1ª meitat de s. II d.C.

Inscripció que ha sofert una *damnatio*. Podria tractar-se d'una dedicació votiva a una divinitat femenina acabada en -IA.

El dedicant té el gentilici LICINIUS, molt abundós a tota Hispania.

* IRC I nº 88, Can Modolell. Tres fragments d'una placa de marbre (A,B,C). Darrers decennis del s. I d.C.

A) M(arcus) . M[---]

B) [---] . F(ilius) . CELER . II(duo) . VIR . I [---]

C) [...] STIPE

Transcripció: Marc M..., fill de...Celer, duumvir, en aplicació d'una capta.

- Sembla que la inscripció commemora o bé justifica una *erogatio stipis*, una aplicació dels diners ingressats en concepte de *stips* en un lloc sagrat.

- La magistratura del duumvir pertany a *Iluro*.

- El personatge té el *Praenomen Marcus*, i *nomen* començat per "M" (*Marcii* o *Marii* ja coneguts a *Iluro*). El *cognomen*, d'ell o d'un altre personatge, és *Celer*, i està especialitzat en la denominació d'homes lliures.

- L'ordinal II creuat al mig per una barra horitzontal indica una cronologia alta. En aquest sentit ha estat destacada per M. Mayer la opinió de F. Coarelli que aquesta inscripció podria ser d'època Augustea (VV.AA. 1987 p. 180).

* IRC I nº 89, Can Modolell. *Tabula ansata* en bronze. Datat entre el 69-79 d.C..

Transcripció: D'Aphni, llibert de Pacci (o de Publi Acci) Saturni, procurador de Vespasià August.

- El text comença per un *cognomen* d'origen grec, desconegut a Hispània però documentat a Roma entre els esclaus.

- Aquest Aphni seria un llibert d'un procurador equestre (administrador establert a Tarraco), un personatge important del qual no coneixem l'origen (hi ha *Pacci* a la Lusitania, a Lleó i un sol a *Tarraco*).

- El *nomen* del procurador no sembla donar cap indicació immediata, bé que sembli procedir en el seu origen de la Itàlia Central, i està molt extés a la Campania en època Republicana.

* IRC I nº 90, Can Modolell. Placa de marbre. Fí de s. I inicis s. II d.C.

CA[---]O

D[---]ANI

La transcripció de l'epígraf és complexa, i pot fer tant referència a un personatge, com a un nom de divinitat (CA[UTI DE]O). En el segon cas, però, seria una dedicació Mitraica molt antiga. La segona línia pot fer referència a una dedicació col·lectiva.

* IRC I nº 91, Can Modolell. Placa. Finals s. II inicis s. III d.C. No presenta dades massa significatives per al nostre treball.

* IRC I nº 92, Can Modolell. Marca "A" de canter.

* IRC I nº 93, Can Modolell. Marca "L" de canter.

* IRC I nº 94, "La Creueta" (Cabrera de Mar). Placa funerària. Final s. I d.C., principis s. II d.C. No presenta dades massa significatives per al nostre treball.

* IRC I nº 95, Cabrera de Mar. Placa funerària. No presenta dades massa significatives per al nostre treball.

* IRC I nº 96, St. Cebrià de Cabrera. Placa funerària. S. IV-V. Necròpolis cristiana. No presenta dades massa significatives per al nostre treball.

* IRC I nº 97. Cementiri de l'esglèsia Parròquial de Mataró. Pedestal paral·lelèpede. Inicis de s. II d.C.

BONO
 EVENT(ui) AUG(usto).
 SACR(um)
 P(ublius) AEMILIUS
 GEMEL[lu]S
 VI(sex) VIR AUG(ustalis)

Transcripció: Consagrat al Bon succés August, Publi Emili Gemel, sevir augustal.

- Es tracta d'un llibert, com indica el càrrec del Sevirat.
- El *cognomen* GEMELLUS és de tipus llatí, diferent dels cognoms de tipus grec que porten altres Sevirs Augustals d'*Iluro*. Podria haver estat utilitzat en sentit literal.
- Es tracta d'un pedestal erigit per P. Emili Gemel com a *munus* lligat a l'exercici del Sevirat.

* IRC I nº 98. Cementiri de l'esglèsia Parroquial de Mataró. Pedestal paral·lelèpede. Finals s. I inicis s. II d.C.

IUNONI
 AUG(ustae) SACR(um)
 C(aius) QUINTIUS
 Q(uintiae) SEVERAE
 L(ibertus) MYRONUS
 IIIIII(sex) VIR AUG(ustalis)

Transcripció: Consagrat a Juno Augusta, Gai Quinti Miró, llibert de Quintia Severa, sevir Augustal.

- El personatge dedicant porta un *cognomen* de tipus grec, que pertany al grup de cognoms d'artistes il·lustres segons un hàbit propi de la denominació dels esclaus, i on no cal veure-hi cap origen ètnic.
- El llibert pertany al llinatge dels *Quintii* i fa destacar aquest aspecte en l'inscripció. Junt amb els *Marcii* sembla tractar-se d'un dels llinatges més importants d'*Iluro*.
- Quintia Severa és ja coneguda a *Barcino*.

* IRC I nº 99. Cementiri de l'esglèsia Parroquial de Mataró.
pedestal. 2a meitat de s. II

MERCUR[IO . AUG(usto)]
SACR(um)
C(aius) BAEBIUS . CORINTHUS
VI(sex) . VIR . AUG(ustalis)

Transcripció: Consagrat a Mercuri August, Gai Bebi Corinti, sevir Augustal.

- De nou aquest personatge porta un cognom característic d'individus d'origen servil, un nou llibert.

- La gens *Baebia* és originària de Sagunt. A *Barcino* n'hi ha pocs, i a *Tarraco* alguns més.

* IRC nº 100. Cementiri de l'esglèsia Parroquial de Mataró.
Pedestal. 1a meitat de s. II

SILVANO
AUG(usto) SACR(um)
P(ublius) CORNELI
US FLORUS
VI(sx) VIR AUG(ustalis)

Transcripció: Consagrat a Silvà August, Publi Corneli Florus, sevir Augustal.

- El dedicant porta un *cognomen* característic com a cognom d'esclaus en temps de la República, i més rar en individus d'origen servil a l'Imperi, especialment per als homes. Sembla pertanyer a un status social més aviat baix (lliberts?).

- A finals de la República i principis de l'Imperi hi ha altres *Cornelii* a *Barcino*.

- La divinitat honorada és Silvà August, déu protector de la casa Imperial. De tota manera sembla tractar-se d'un culte heterogeni, que en alguns casos pot encubrir cultes indígenes.

* IRC I nº 101. A Mataró, a la Riera davant l'ajuntament.
Placa de marbre italià.

L(ucius) . MARCIUS . Q(uinti) . F(ilius) . OPTATUS
AEDIL(is) TARRACONE . II(duo) . VIR . ILURONE
ET . II(duo) . VIR . QUINQUENNALIS . PRIMUS
PRAEFECTUS . ASTURIAE . TRIBUN(us) . MILIT(um)
LEGIONIS . SECUNDAE . AUGUSTAE
ANNOR(um) . XXXVI(triginta sex) . IN PHRYGIA . DECESSIT

Transcripció: Luci Marci Optat, fill de Quint, de la (tribu) Galeria, edil a Tarraco, duumvir a *Iluro* i duumvir quinquenal primer, prefecte d'Àstúria, tribú militar de la Legió Segona Augustea, morí a Frígia.

- El personatge Luci Marci Optat sembla originari de Tarragona (en fou edil, i pertany a la tribu Galeria). Però amb la cronologia que sembla indicar aquesta inscripció (Augusteu o de s. I d.C.) n'hi ha també a *Barcino*, i precisament es tracta de personatges lligats en part a *Iluro*.

- El cognom és ben llatí (i freqüent entre militars d'origen africà).

- *Primus* és un epítet del quinquenat, el que indicaria que per primera vegada el personatge fou encarregat del *Quinquenium*, en ocasió d'una reorganització municipal.

- Segons s'interpreti aquest *cursus* cal datar la inscripció i, a través d'ella, la cronologia del municipi d'*Iluro*. Per G. Alföldy cal situar aquesta carrera militar en època Augustea (recollit per FABRE ET ALII 1984 p. 149 n. 124). També podria ser, però, que aquest *cursus* correspongués a un model establert pels Flavis, on un cavaller, notable municipal, als 30 anys inicia les tres milícies eqüestres. Caldria datar la inscripció entre els anys 55-75. (FABRE ET ALII 1984 p. 149).

La cronologia Augustea s'adiu bé amb algunes característiques de la peça (per exemple absència d'abreviatures), però també amb altres dades:

* *Iluro* apareix ja com a *oppidum civium romanorum* a Plini.

* La Legió II Augusta abandonà Hispania el 10 d.C. per anar al Rin, data que constitueix un *terminus* significatiu (FABRE ET ALII 1983 p. 39-40).

* La Prefectura d'Astúria podria anar lligada amb el tribunat de la Legió II. El viatge a Frigia del personatge coincidiria així amb el que també fa August en aquest moment. Si el viatge a Frigia fos per complir la tercera magistratura del *cursus* d'època Flavia, hauria d'estar indicada a l'epígraf.

Tots aquests indicis permeten concloure que la datació d'aquesta inscripció correspon al moment Augusteu, moment on podria efectuar-se la municipalització del nucli urbà d'*Iluro* (FABRE ET ALII 1990 p. 39-40).

* IRC I nº 102. Mataró, part alta de la ciutat.

[---] + [---]

[AED(ili) . II(duo) VIR(o) . FLAMI]NI . ROMAE . ET
A[UG(usti o -orum)

[PRAEF(ECTO) FABRUM] . IN GERMANIA

[PRAEF(ecto) . COH(ortis) GA[LLORUM] EQUITATAE

[TRIB(uno) . MIL(itum) . LEG(ionis) . IIII o IV
(quartae) MACEDONIC(ae)

Transcripció: A.... edil, duumvir, flament de Roma i de l'August (o dels Augusts), prefecte dels obrers, a Germània prefecte de la cohort ... munntada dels gals, tribú militar de la legió IV Macedònica.

- Aquest personatge va exercir primer la carrera municipal a *Iluro*, on apareix per primera i última vegada el flaminat de Roma i August. Per tant anteriorment va exercir l'edilitat i el duumvirat.

- Després inicia el *cursus equestre*, que culmina amb un tribunat militar exercit a la IV Macedònica. Aquesta unitat fou dissolta l'any 70-71 (en raó de la seva participació a favor de Vitel·lius, el 68-69. Per altra part el *cursus* obert per una prefectura dels obrers no apareix fins Claudi. Per tant cal situar els càrrecs del personatge en els anys 60, sens dubte.

- No hi ha abreviacions en el text (característica més aviat antiga), i la paleografia és semblant a la de Luci Marci Optat (FABRE ET ALII 1983 p. 43).
- Aquesta inscripció demostra clarament que el nucli d'*Iluro* és municipi abans dels Flavis.

* IRC I nº 103. Can Tunyí, tocant a Torre Llauder (Mataró). pedestal paral·lelèpede.

Transcripció: Gai Mari Emilià, fill de Luci, de (la tribu) Aniensis), barcelonés immune, que acomplí tots els honors de la seva ciutat, jutge de les cinc decúries de jutges seleccionats.

- Es tracta d'un personatge ja conegut a *Barcino*, on hi té un pedestal (pel qual sabem que era originari de *Caesaraugusta*, però immune a *Barcino*, on havia estat tres vegades duumvir i flamen de Roma i August). Després va accedir a la judicatura. Està ja a les portes de l'ordre equestre.

- El *nomen* Marius és molt corrent a Hispania. *Aemilianus* està ja testimoniats a *Barcino*, però també a *Iluro*.

- L'inscripció va apareixer en un domini privat. Podria potser tractar-se d'un pedestal del propietari d'aquell domini, però també podria correspondre a una inscripció traslladada des de Mataró.

* IRC I nº 104. Apareguda a la plaça major de Mataró. Perduda.

 [---] M . P . LAE[---]
 [---] MURU[---]

Aquesta inscripció pot interpretar-se com:

[---] M(arci) . P(orcius o Pompeius) LAE[TUS]
 [---II(duo) VIR] MURU[M LONG . P --- EX D . D . F . C.]

- El personatge relacionat amb la muralla pot tractar-se d'un M. *Pompeius* o *Porcius*, aquests últims més ben atestats a la zona.

- L'autor d'aquesta refecció o construcció de la muralla no pot ser més que un magistrat municipal, un duumvir.

- No sabem la cronologia de la inscripció. Si es tracta d'una construcció pública podria datar d'època Augustea, com ho indiquen mencions d'aquests tipus, que concerneixen generalment comunitats d'estatut privilegiat (FABRE ET ALII 1984 p. 154).

* IRC I nº 105. En el cementiri de l'Església Parroquial de Mataró. Pedestal.

Transcripció: Gemel a la seva excel·lent patrona.

-Pot tractar-se del mateix Emili Gemel de IRC I nº 97. La datació de la peça seria aleshores de s. II d.C.

* IRC I nº 106. A l'emplaçament de la "Fàbrica Minguell". S. I d.C.

P(ublio) . SICINIO . P(ublili) . L(iberto) . GERM[ANO o
-ANIANO]
PIS[TORI]
CAECILIAE . M(arci) . L(ibertae) . C[---]
SICINIA . P(ubli) . F(ilia) . GERM[ANA o -ANIANA]
MATRI . ET [. PATRI]

Transcripció: A Publi Sicini Germà (o Germanià), llibert de Publi, forner, a Caecilia C..., lliberta de Marc, Sicinia Germana (o Germaniana), filla de Publi a la seva mare (i al seu pare).

- El *cognomen Germanus* està ben testimoniats entre individus de naixement servil a la Península. *Germanianus* és menys freqüent.

- El *nomen Sicinius* és poc extès a Catalunya, en canvi *Caecilius* és freqüent.

- Aquesta inscripció és un clar exemple de promoció jurídica oferta a un esclau que obtingué la lliberació en plena juventut, card disposà de temps per contraure *iustum matrimonium* i tenir fills legítims (FABRE ET ALII 1983 p. 59).

* IRC I nº 107. Prop de l'església de Sta. Maria de Mataró. Pedestal.

Transcripció: Estàcia Lúcula, filla de Luci.

- Aquesta família (*Statii*) a Catalunya només es coneix a Tarraco. El *cognomen* Lucula només apareix una vegada també a Tarraco, lligada precisament a la *gens Marcia*.

* IRC I nº 108. Trobada a Can Xammar (Mataró). Placa. Aquesta inscripció ha estat reestudiada recentment, i ha variat lleugerament la seva interpretació (FABRE ET ALII 1990b p. 40):

[---] STATOR
[---]AE . MATRI.

- *Stator* podria ser un *nomen* d'un individu sense *cognomen*, el que faria pensar en una inscripció de dues ratlles.

- La datació, per la seva paleografia, puntuació i formulari, ens porta al canvi d'era, potser contemporani a la municipalització d'*Iluro* en època Augustea o a un moment immediatament posterior (FABRE ET ALII 1990b p. 40).

* IRC I nº 109. Trobada al "carrer de la Palma", a Mataró. No presenta dades massa significatives per al nostre treball.

* IRC I nº 110. Can Genissans. Datable a partir de s. II d.C.. No presenta dades massa significatives per al nostre treball.

* IRC I nº 111. Mataró. S. II d.C. No presenta dades massa significatives per al nostre treball.

* IRC I nº 112. Convent dels Caputxins (Mataró). No presenta dades massa significatives per al nostre treball.

* IRC I nº 113. Mataró. Placa funerària que podria pertanyer a un personatge de la gens *Aemilia*, si bé la lectura és hipotètica. s. II d.C.

* IRC I nº 114. Torre Llauder (Mataró). Finals de s. I inicis s. II d.C. No presenta dades massa significatives per al nostre treball.

* IRC I nº 115. Torre Llauder. S. III d.C. No presenta dades massa significatives per al nostre treball.

* IRC I nº 116. Torre Llauder. No presenta dades massa significatives per al nostre treball.

* IRC I nº 117. Torre Llauder. No presenta dades massa significatives per al nostre treball.

* IRC I nº 118. Torre Llauder. No presenta dades massa significatives per al nostre treball.

* IRC I nº 119. Torre Llauder. Es tracta d'un epitafi d'un personatge que podria pertanyer a la gens *Aemilia*. 2ª meitat de s. II d.C.

* IRC I nº 120. Torre Llauder. No presenta dades massa significatives per al nostre treball.

* IRC I nº 121. Torre Llauder. No presenta dades massa significatives per al nostre treball.

* IRC I nº 122. St. Miquel de Mata (reaprofitada). Pot datar-se en el s. I d.C.

L(ucius) . FULVI[US---]

M(arcus) . FULV[IUS---]

FULVI[A ---]

L(ucius) . FULVI[US---]

H(oc) . M(onumentum) [. H(eredem) . N(on) . S(equetur)]

Transcripció: Luci Fulvi... Marc Fulvi...Fulvia Luci Fulvi. Aquest monument no pasará a l'hereu.

- Es tracta de quatre lliberts d'una mateixa gens, on el gentilici és conegut a *Tarraco*, *Barcino* i *Egara*. Es possible que els lligams amb els *Fulvii* de la capital (*Tarraco*), atestats des d'època del final de la República, hagi estat estreta.

* IRC I nº 123. St. Martí de Mata. s. IV d.C.. No presenta dades massa significatives per al nostre treball.

* IRC I nº 124. St. Martí de Mata. s. VII d.C. No presenta dades massa significatives per al nostre treball.

* IRC I nº 125. St. Andreu de Llavaneres. Pedestal. Datable entre 107-110 d.C.

L(ucio) . LICINIO
 SECUNDO
 ACCENSO
 PATRONO . SUO
 L(ucio) . LICIN(io) . SURAE
 PRIMO . SECUND(o)
 TERTIO . CONSUL(atu)
 EIUS . IIIIII(sex) VIR(o) . AUG(ustali)
 COL(oniae) . I(uliae) . U(rbis) . T(riumphalis) .
 TARRAC(onis)
 COL(oniae) . F(aventiae) . I(uliae) . A(ugustae) .
 P(aternae) . BARCIN(onis).
 C(aius) . TROCINA
 ONESIMUS
 AMICO

Transcripció: A Luci Licini Segon, *accensus* del seu patró Luci Licini Sura, en el seu primer, segon i tercer consolat, sevir Augustal de la colònia Julia ciutat triomfal de Tarragona i de la colònia Favència Julia Augusta Paterna de Barcelona, Gai Trocina Onèsim al seu amic.

- Aquesta inscripció podria no ser originària d'aquest lloc, sinó de Barcelona. FABRE ET ALII (1984 p. 169) creuen però en un origen local.

- Aquest personatge (o el seu patró) podria ser el propietari d'un *fundus*. Tant Sura com el seu llibert són personatges ben coneguts, per exemple a *Barcino* (RODA 1970).

- El dedicant és també conegut a *Barcino*, on feu de Sevir Augustal. Es un llibert d'una gens testimoniada a *Barcino*, *Tarraco* i Caldes de Montbui, la gens *Trocina*. Aquesta gens és coneguda a través de lliberts importants, que com *Onesimus* porten *cognomen* grec.

* IRC I nº 126. St. Genís de Vilassar. S. I d.C.

P(ublio) . MANLIO GN(aei) . F(ilio) . GAL(eria tribu)
 AEDILI . II(duo) . VIR(o)
 CN(aeo) . MANLIO . P(ubli) . F(ilio) . GAL(eria)
 SECUNDO . AEDILI

Transcripció: A Publi Manli, fill de Gneu, inscrit dins la tribu Galèria, edil, duòvir, a Gnaeu Manli Segon, fill de Publi, de la tribu Galèria, edil.

- Aquesta inscripció podria no ser originària de la comarca. Els *Manlii* només apareixen excepcionalment a *Tarraco*. No apareixen ni a *Iluro* ni a *Barcino*. En canvi és freqüent a la Bètica. Si la inscripció és realment originària del Maresme, aleshores faria referència a magistrats d'*Iluro* (en la inscripció no s'indica de quina ciutat són aquests magistrats).

* IRC I nº 127 i 128. St. Pol de Mar. Inscripció d'època Flavia o de s. II d.C., reaprofitada per l'altre cara. No presenta dades massa significatives per al nostre treball.

* IRC I nº 129. Can Sentromà. No presenta dades massa significatives per al nostre treball.

* IRC I nº 130. Provenença desconeguda. No presenta dades massa significatives per al nostre treball.

* IRC I nº 131. Provenença desconeguda. No presenta dades massa significatives per al nostre treball.

* IRC I nº 182. Mil·liari provinent de la zona de Caldes d'Estrac. Il·localitzat, descrit en un manuscrit del 1599. La interpretació que se'n fa a partir de la lectura del manuscrit és la següent:

```

-----
[P]O[NT(ifici) M]AX(imo)
TR[I]B(unicia) P[OT] o (otestate) X[...]
[I]MP(eratori) . [?]
CO(n)S(uli) II [II .]
PROCO(n)S(uli) .
VIA AU[G(usta)]
o be VIA [A]UG(usta)
M [P---]

```

- Sembla per tant tractar-se d'un mil·liari d'època de Caracalla, en el qual apareix la denominació de "Via Augusta".

* IRC I nº 183. Mil·liari de Vilassar de Mar. segons les restes conervades ha estat interpretat.

```

[IMP(erator) . CAESAR . DIVI . F(ilius)]
[AUGUSTUS . CO(n)S(ul) . XI]
[IMP(ERATOR) XIII o XIII III TRIB(unicia)]
POTE[ST(ate) . XVI]
PONTIF(ex) [.MA]XSUMUS
VIA . AUGUSTA

```

Transcripció: L'emperador Cèsar August, fill de Juli Cèsar (divinitzat), cònsul onze vegades, emperador tretze (o

catorze) vegades, dotat de lasetzena potestat tribunicia, Potifex Suprem. Via Augusta.

- El mil·liari es data entre l'any 9-8 a.C.

* **Suplement a IRC I nº 5.2** (FABRE ET ALII 1988 p. 229). Can Modolell (Cabrera de Mar). Plaqueta de Bronze, en forma de *tabula ansata*. Datable en època Flavia.

M(arcus) . FLAVIUS . MOSCHUS

+++++ INO . V(otum) . S(oluit) . L(ibens) . M(erito)

Transcripció: Marc Flavi Moschus, anus. complí de grat el seu vot.

- El déu al que podria dedicar-se la plaqueta podria ser *Silvanus*, doncs sembla apreciar-se inicialment una "S", si bé no és gens clar.

- el dedicant és un personatge d'origen llibert (*cognomen* grec).

- Els *Flavii* són una gens coneguda a la zona catalana, important.

D'aquestes dades conegudes a través de l'epigrafia, són poques les que podem retrotraure a època Republicana. En tot cas tenim algunes dades significatives:

- Les *gentes* que semblen més importants a la zona d'*Iluro* semblen ser la *Aemilia*, *Porcia* i *Quintia*.

En general els *nomina* que apareixen a l'epigrafia de la comarca testimonien un nombre més elevat de gentilicis romans o llatins que no pas Itàlics.

Segons els primers resultats obtinguts en una investigació en curs⁴, els *nomina* més freqüents a la zona del Maresme no són els Itàlics, com semblaven plantejar algunes tesis respecte la colonització de la Península⁵, sinó *nomina* propiament llatins o romans.

Així, els *nomina* llatins o romans que poden restituir-se a partir de les dades epigràfiques són: *Aemilius*, *Cornelius*, *Marius*, *Pompeius*, *Caecilius*, *Baebius*, *Quintius*, *Porcius*, *Licinius*.

També hi ha presents però alguns *nomina* d'origen Itàlic, que si bé no són molt freqüents, poden resultar significatius.

* El primer cas és el de IRC I nº 107, on apareix el *nomen* dels *Statii*. Com ja s'ha indicat, és un *nomen* poc freqüent, si bé n'hi ha a Tarragona. Aquest *nomen* és clarament d'origen osc, doncs està testimoniats com a *nomen* en inscripcions en llengua osca (a Capua, a Bovianum Vetus, i en un lloc indeterminat de la Campania -Co. 131a, Co. 141b,

⁴ Investigació en curs de la Prof. Mª J. Pena i dels seus col·laboradors, en el marc del Departament de Filologia Clàssica de la U.A.B., als quals agraïm la informació.

⁵ MENENDEZ PIDAL 1960, GABA 1973 289-299.

Co. 173a), així com està testimoniats ja sota l'adaptació llatina en època republicana a la Campania, en els *Tituli magistrorum Campanorum* (CIL I 677, 683).

* Un segon cas és el de IRC I n° 89, on apareix un llibert Imperial exercint a Hispania una procuratela. Tant si el *nomen* és *Facci* com *Acci* és tracta d'un gentilici d'origen osc, **Pakis** o **Akkiis**, adaptat a la llengua llatina (els dos *nomina* apareixen a les inscripcions en osc, i *Faccius* també als *Tituli magistrorum Campanorum*).

* Un altre *nomen* poc conegut a Hispania i que no sembla ser romà és el de *Sicinius* (IRC I n° 106). Aquest, però, no està testimoniats en osc, i de moment el seu origen no ha estat identificat.

* Tampoc *Petreius* és un gentilici corrent, si bé tampoc se sap de moment el seu origen, que no és osc.

Les primeres dades d'aquesta investigació en curs semblen matitzar les teories que consideraven especialment la població Itàlica (i en especial Suditàlics) com els colonitzadors d'aquest territori. El predomini de noms llatins o romans és de moment bastant clar.

- A través de l'epigrafia es detecta a la comarca, en època bastant antiga (ja en el s. I d.C.), l'existència d'unes relacions de dependència fortes i complexes, amb alguns exemples de lligams entre lliberts que depenen també de lliberts. La presència de lliberts en el *corpus* epigràfic de la comarca és molt elevada. Per alguns autors, aquest fet reflexa la importància que aquest grup social té com a peça dinàmica en l'activitat econòmica⁶. Per altres autors, en canvi, aquest paper dels lliberts es deu a la seva situació dins una cadena de dependència més amplia, que comença en nivells socials superiors (cavallers o fins i tot senadors), i que arribaria, a través de relacions de subordinació consecutives, fins al productor directe (PRIETO 1989).

Aquesta cadena de dependència establerta a partir de personatges d'alt rang pot ser exemplificada per exemple per IRC I n° 125, on apareix Luci Licini Sura, Luci Licini Segon, i el dedicant és un personatge amb el *nomen* Trocina, probablement un llibert dependent d'aquesta família important (FABRE ET ALII 1990 p. 533). També l'existència d'un *praefecti fabrum* en aquest *corpus*, personatges sovint lligats als magistrats d'ordre senatorial, és un indicatiu important a tenir en compte (FABRE ET ALII 1990 p. 535).

- Una de les dades més interessants que ens permet conèixer l'epigrafia de la comarca fa referència a la condició jurídica del nucli urbà d'*Iluro*. *Iluro* fou municipi abans de l'època Flavia, i molt probablement ja en època Augustea. La inscripció de IRC I n° 101, en honor de *Lucius Marcus*

⁶ J. Miró recull aquesta interpretació del llibert, l'esclau manumitit, com indicador de dinamisme econòmic (MIRO 1988 p. 236-237).

Optatus, que fou duòvir *quinquennalis primus* a Iluro, ha de situar-se segons els darrers estudis en època Augustea, el que també ens donaria la cronologia de l'establiment del municipi (RODA 1989 p. 349). Per altra banda, ja la inscripció IRC n° 102 donava una cronologia per a l'existència del municipi anterior en alguns anys a l'any 70 d.C., i per tant anterior al període Flavi⁷.

Cal pensar també que la inscripció IRC I n° 104, que fa referència a la construcció o refecció de la muralla, ha estat recentment datada en època Augustea, però paral·lels amb altres ciutats (*Saguntum*, *Barcino*) (RODA 1989 p. 349).

Aquestes dades permeten suposar que el període Augustea fou important en aquest centre urbà, dades confirmades en part per l'arqueologia (com veurem en el capítol dedicat a l'arqueologia).

1.2.2 - INSCRIPCIONS SOBRE SUPORT CERAMIC.

A part de les inscripcions sobre material lapidí, es coneixen també inscripcions sobre *instrumentum domesticum*, sobretot material ceràmic, amb grafit efectuat després de la cocción, estampetes, etc..

Hem anat recollint en les fitxes pertanyents a cada jaciment arqueològic aquestes dades (grafits ibèrics, llatins, etc..). Algunes d'aquestes inscripcions són d'època republicana, i interessants per tant per a aquest treball, per la qual cosa les hem recollit en cada fitxa de jaciment. No hem volgut fer però un apartat a part amb aquestes dades, i això per un doble motiu. En primer lloc perquè les que estan publicades ja estan correctament estudiades i per tant no aportariem res de nou: en cada cas es cita la bibliografia específica⁸. En segon lloc perquè en els casos no publicats molt sovint no coneixem en detall la inscripció concreta (és per exemple el cas de nombrosos grafit ibèrics apareguts en excavacions d'urgència recents), i es tracta de material en estudi. En tot cas, ja destaquem en la fitxa del jaciment la presència d'aquests grafit, o de les marques amfòriques, i per al nostre treball era ja una informació suficient.

Només en alguns casos farem una excepció, i els dedicarem un breu comentari. Es tracta d'algunes inscripcions que mereixen un comentari a part per tractar-se de peces excepcionals tant en llengua llatina com en llengua ibèrica. El primer cas pertany a la marca amfòrica local més

⁷ També Leonard A. Curchin dona una datació Augustea o poc després a la inscripció IRC I n° 126, que refermaria la datació del conjunt d'inscripcions on apareixen els primers duòvirs del municipi (CURCHIN 1990 n° 765-766)..

⁸ Es el cas per exemple dels grafit ibèric de Can Vilà "Baka" (COLL-PREVOSTI en premsa), o el cas de les estampetes amfòriques (MIRO 1988).

antiga que coneixem a la comarca, sobre un tipus d'àmfora on fins ara no s'havien identificat marques, la Dressel 1 Laietana. Posteriorment farem referència a una estampeta sobre dòlia escrita en llengua ibèrica⁹. Els darrers casos són ja més coneguts, però creiem que val la pena destacar-los.

1.2.2.1 - INSCRIPCIONS LLATINES:

- Marca amfòrica: Q. FABI.

Recentment en les intervencions arqueològiques efectuades amb motiu de la construcció de l'autovia del Maresme, ha estat identificada una nova marca amfòrica. Aquesta marca apareix en el llavi de l'àmfora, i en una cartela rectangular. La marca és clara i no presenta nexes: Q. FABI. El més significatiu d'aquesta marca, però, és que apareix sobre l'àmfora Dressel 1 Laietana, el primer envàs vinari fabricat a la comarca, imitat dels tipus Italians.

D'aquesta estampeta se'n coneixen només dos casos: una vora d'àmfora apareguda en superficial a tocar dels forns i l'abocador de Can Portell (nº 13.11, CODEX 1992f), i una altra vora apareguda a Can Balençó (nº 13.17, CODEX 1992c) en la U.E. 15004, el nivell d'amortització de la 2ª fase.

Aquesta estampeta apareix sobre les àmfores Dressel 1 Laietanes fabricades ja amb el tipus de pasta pròpia de la Tarraconesa. La cronologia de les peces és difícil de donar (si bé el contexte arqueològic de la segona peça és Augusteu), però en tot cas estem davant d'una de les primeres estampetes amfòriques conegudes a la comarca.

El fet que una de les estampetes aparegués prop d'un abocador de forn, on precisament es produï aquest tipus de peces Dressel 1 Laietana, ens fa pensar que es tracta d'una estampeta amfòrica del propi forn de Can Portell.

El *nomen Fabii* és indicatiu d'un llinatge romà important, però també d'indígenes romanitzats, als quals s'ha concedit la ciutadania. Si fem una ràpida visió de la distribució d'aquest "nomina", veurem que el trobem en les dues acepcions:

- Sabem que un dels pro-cònsuls que ve a Citerior entre els anys 120-110 fou *Q. FABIVS LABEO*, pro-cònsul que està clarament relacionat amb el territori català doncs fou l'encarregat de la construcció o reforma de la xarxa viària d'aquest moment, com ho testimonia un dels mil·liaris de la via (MAYER-RODA 1986b).

- Al bronze d'Ascoli apareix un personatge amb aquest nomina. Així, sabem que a *P. [F]ABIUS ENASOGIN F.* (lin. 29, CRINITI 1970), cavaller Ilerdenc de la *turma Sallvuitana*, Pompeu Estrabó va concedir-li la ciutadania romana. Es tracta d'un personatge clarament indígena (si bé el seu

⁹ Agraïm molt especialment als membres de CODEX, així com als de l'A.E.C.C. de Premià, el facilitar-nos aquesta informació.

estatut jurídic anterior no és clar), que ara rep la plena ciutadania romana.

- A Sagunt, també els *Q. FABII* són molt nombrosos, fins al punt que aquesta *gens* ha estat considerada una de les quatre *gens* més importants de la ciutat (en el *corpus* epigràfic de la ciutat apareixen 36 inscripcions amb *Fabii*, d'entre les quals 15 amb *Q. Fabius* (BELTRAN 1980)). En el cas de Sagunt, però, sabem per les fonts que aquests *Fabii* (o almenys una part), són un llinatge indígena al que ha concedit la ciutadania Pompeu.

- Finalment, tenim *Q. Fabii* documentats a Tarragona, en un nombre important. En el *corpus* epigràfic de la ciutat, trobem 28 inscripcions referents a personatges amb el nomina *Fabius*, d'entre els quals diversos *Q. Fabii* (per exemple RIT n° 273, personatge que significativament pertany a la tribu Galeria) (ALFÖLDY 1975).

Aquest *nomen*, doncs, pot ser tan indicatiu d'un personatge efectivament lligat a la *gens Fabia* directament, és a dir d'origen Itàlic o Romà, com pot ser un dels nombrosos clients indígenes que aquest *nomen* sembla testimoniar a Citerior. Potser en aquest sentit cal considerar la hipòtesis, destacada per Gonzalez-Roman per al territori de la Bètica, del fenomen de llatinització de l'onomàstica indígena, generada el fenomen de la formació de les clientele provincials dels diversos governadors d'època Republicana (que adopten el *nomen* del seu patró, el governador) (GONZALEZ-ROMAN 1991 p. 104)¹⁰. Els personatges que presenten aquests "nomina" en nombrosos casos apareixen en els *corpora* epigràfics formen part de l'"elite" local, però en altres casos (com a *Astigi*) apareixen sobretot vinculats a activitats de caire comercial, com apareix en els *tituli* de l'epigrafia amfòrica (GONZALEZ-ROMAN 1991 p. 107).

El cas de *Fabii* és freqüent a la Bètica, però també podria ser el cas de Citerior (on sabem que com a mínim un *Q. FABIVS* és proconsul a finals de s. II a.C.). De moment, però, aquesta qüestió sols pot quedar plantejada a nivell d'hipòtesi.

- Altres marques amfòriques.

Tot i que és un tema molt interessant, no tractarem aquí ampliament la problemàtica que afecta aquestes marques amfòriques, doncs recentment s'hi han dedicat estudis més específics (vid. nota 6). En tot cas, però, val la pena destacar que aquestes marques en general semblen correspondre a personatges amb un únic *nomen* i en alguns casos amb dos. El cas de *tria nomina* és excepcional, i en alguns casos han pogut ser identificats amb personatges de rang senatorial (el cas de *Cn. Lentuli Auguris*).

¹⁰ Aquesta hipòtesi la recull Gonzalez Roman d'una llarga tradició historiogràfica anterior, que comença pel mateix BADIÀ (1958 p. 308).